

KGOSI ISANG PILANE

Mokwadi ke

M. O. M. Seboni,

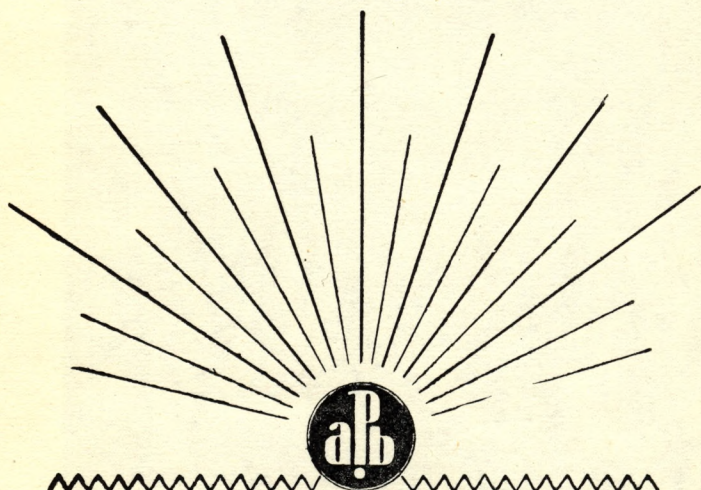
M. Educ.

KGOSI ISANG PILANE

MOKWADI KE
M. O. M. SEBONI, M.EDUC.

The Bantu's Publishing Home

Bantu Studies Dept.
JN(1)878/58

KGOSI ISANG PILANE

Kgosi Isang Pilane

O ne a tsaletswe kwa motsing wa Setswana sa letso la Sekgatla o gompieno o bidiwang Mochudi, o e leng mongwe wa metse ya popota mo lefatshing la Tshireletso. Ngwaga e ne e le ka 1884, mo lebakeng la kagiso le boiketlo di sa tlhole di itsewe mo mafatshing a bantsho le a basweu a jaanong a kopantsweng go dira Kopano. Mme le fa go ntse jalo, Kgosi Isang Pilane a gorogela mo ga gabo ga kagiso ya metlha eo. Le fa Batswana, mmogo le bantsho ba Aferika ka tiko-
logo ya yone, ba raya bana maina a a tlhalosang a bile a lepa dipaka le ditiragalo tse ba tlhagetseng mo go tsone, baboki le baranodi ba masaitseweng ba tlhopile tidimalo gona le go ntsha motsê wa leina la gagwe. Le ditso tse di boelang kaga botshelo jwa ga rraagwe le tshokologelo ya gagwe kwa tumelong, ga di neye motlhala wa go re 'leina la gagwe le ne le tserwe mo lekwalong le legolo la Tumelo, e le leina la kolobetso le la go tsalwa sesa, le le timang leina la batsadi.

Rraagwe Isang Pilane e ne e le Kgosi e kgolo ya Bakgatla ba ga Kgafela mme mmaagwe e le mosadi wa gagwe wa ntlha, motlhophiwa wa morafe wa Kgatleng, mmamorafe, mmabanna le basadi, e le motsala-kgosi ka mokgwa, tlwaelo le tlholego mo Batswaneng, gone o ne a batlilwe ke morafe mme dikgomo tsa bogadi jwa gagwe tsa perepeshaga di tswa mo marakeng a bone. Kgosi e kgolo le mohumagadi ba tshotse ngwana eo pele ga ba sokologela mo tumelong ya kereke, fa ba sa ntse ba tsamaisa matshelo a bone ka melao ya tumelo ya segabone, motho a sa ntse a ikana ka go mona monwana, go o lebisa kwa godimo kwa loaping, mme a bitsa leina la ga rraagwe kampo mmaagwe kampo rraagwe mogolo yo o saleng a bilediwa kwa badimong, kwa botlhe ba lesika la gagwe go neng go dumelwa fa ba kopanetse teng fa ba sena go tlhoboga botshelo jwa lefatshe leno. E ne e se mo lefifing le lentshontsho la ga ntshwarelangwana malebana le tumelo mme tota batsadi ba gagwe ba ne ba ise ba ineyele go sala baruti bape morago, ba ise ba ipaak: nyetse go latlhihiwa mekgwa mengwe ya letso la bone e e neng e thusitse borraabo go fema dira, malwetse a maroborobo, le mathata a mantsi a botshelo, ka dingwaga tse di se nang palo.

Ka lebaka le, Kgosi e kgolo Lentswe o ne a leka go itapologa ka a ne a sa ntse a tswa mo sepuputleleng sa ntwale mathata a neng a tlisitswe ke go tseyelelana dibetsa ga gagwe le Bakwena ba ga Kgosi e kgolo Setšhele, le go leka go bopaganya Bakgatla ba ba neng ba ise ba lebale kgaogano ya bone le masika a bone a a neng a sala kwa ga Mosetlha fa bone ba tshabela puso ya Maburu kwa Tshireletsong, kwa metlhabeng ya sekaka sa Kgalagadi, kwa dikgweng tse di bofaganyeng mme tse di tshabegang fela jaaka tsa tulo ya Koloni e e bidiwang Knysna. Ba fitlhile teng ba humanegile, ba tlhokile leruo le thuto ya seeng gonne mo dipakeng tseo thuto ya montsho e ne e le mo mabogong a baruti ba dikereke fela kwa Teransefala, mme le bone ba rutela motho go kgona go ipalela Beibele fela le go itse go galaletsa Modimo. Dipelo tsa basweu di ne di sa ntse di hubiditswe ke dintwa le dipolao tse di dirileng teng fa gare ga basweu le bantsho morago ga pololo ya bone kwa Koloni go itshenkela Kanana yo ba neng ba badile ka ga gagwe mo lekwalong la tumelo. Ee, ga twe e rile ba le mo dipoweng tsa Foreisetata yare ba utlwa kodu ya maru a pula e tiba kgakala-kgakala, ba bona botala jwa lefatshe la Transefala kgakala, ba dumela fa ba le bana ba Iseraele ba tswa kgolegong, mme ba ya kgolesesegong. Mmuso o ne o ise o akanye go tsamaisa thuto ya bantsho ka matlametlo.

Isang e ne e le morwa Kgosi e kgolo wa bobedi, a kgwesitse mogolowe, Kgafela, letsele, mme ene a le latlhisitswe ke Ofentse yo o latetsweng ke makolwane a mararo, boRadikolo, Bogatsu le Bana. Erile Kgafela a tlhokafala, a tlogela masielana a mabedi ebong Molefi le monnawe Mmusi ba go tla buiwang kaga bone mo ditshetleng tse di latelang. Ba gola bana ba Mokgatla, ba ja ba thamukela, lefatshe le runne go le monate mme ope a sa akanye tse di tla diragalang fa dingwaga di ntse di iphetela.

Ngwana wa Kgosi e kgolo, Isang, a godisiwa jaaka bana botlhe ba Bakgatla; a disa le bankane ba gagwe, a kgatimotsanya dithupa tsa maretlwa mo molapong, a jesa sefetlho a ntse a ngata mosimane a ba a mo pharamisa ka marago fa fatshe. Metshameko e e ntseng jaana e ne e tsenya basimane bopelokgale, e ba tiisa gore ba se sisimoswe mmele ke go elela ga madi le mmele, ba se ledisiwe ke botlhokwana jo bo se nang tiro. Bagale ba marumo a ntwale ba ne ba ithupa teng mo melapong le mo mekgatšheng e go fudisiwang teng le magatlapa a tlhola a nnetse go tabogaka letsatsi lotlhe. Isang a

tsomisa dintša tse di bogala jaaka basimane ba magwane ba dira; gantsi a iphitlhela a lebaganye le dira tsa dikgwa, dinkwe kgotsa mangau a e reng a bona dintša a itseye a ipege kwa dikaleng tsa setlhare go tla a bona motsomisi wa tsone a sale kgakala. O fitlhele e sopaanya dikala tsa setlhare e ntse e iphitlha ka tsone, mogatla wa yone o nnetse go itsomaka ka fa le ka fa mme matlho a dule otlhe a le bogale jaaka a leeba, dinala di ntsheditswe kwa ntle mme ditedu tse ditelele di eme matlhatlharra, boboa jwa mokokotlo bo eme mantlhontlho ekete mitlwa ya noko e alotswe ke sera. Le ene Isang a falola gantsi jaaka badisana ba tlhwa ba di falola. Gantsintsi a tlolela kwa godimo a iphitlhela a wetse namane e tona ya noga ya majwe godimo, e ntse e nyobologa mo legageng go nkgwa go re phuu ke monko wa yone o o maswe. A kgolokgo-thegela kwa tlase ga thaba jaaka badisa ba tlhola ba bonwa ba sianye. Ka go tshela a tlhakatlhakanye le batho ba bangwe, a thatafadiwa ke melao e a e tsereng mo bankaneng ba gagwe le mo bagolong botlhe, ba molao wa ga gabo o neng o mo tlama go ba tlotla le mororo a sa ba itse, go ba reetsa le go tseela malebela mo ditirong tsa bone tsa tshiamo. Ka bokhutshwane go ka twe, a tsena thuto yotlhe ya letso la Setswana e ka yone a rutilweng go tshegetska ka boammaaruri mekgwa ya tlhologo, e e thusang go bopaganya le go nonofisa morafe.

O ne a le boikokobetso gonne bana ba dikgosi tse dikgolo tsa maloba ba ne ba itsewe, ba farologanngwa ka boikobo jwa bone mo baneng ba batlhanka, ba iphitlhile mekgwa gore ope a se ka a nna a bua-bua ka maina a bone. A bona dilo ka matlho gonne leitlho le ya moletlo le sa o lalediwa, mme a itira yo eketeng ga a di bone. A utlwa ka ditsebe mme ya ne ekete ke tsebe-susu.

E rile rraagwe a sena go sokologela mo tumelong ya kereke, e ka ne e le ka ngwaga wa 1892, a aga kereke e morafe o neng o tla phuthegela kobamelong mo go yone, e le a diragatsa keletso ya ga rraagwe, Kgamaniane. A simolola ka go khutlisa thupiso ya bogwera mo baneng ba basimane le bojale mo go ba basetsanyana e le ka tlhotlheletso ya baruti le badumedi ba bangwe ba kereke ya Maburu. Mo boemong jwa meetlo e, a gasagasa dikwele le boatlhamo jwa lefatshe la gagwe, mo metseng le mo metsaneng ya Kgatleng; a di tlogela gore di disiwe ke bone baruti ba ba neng ba tlisitse tumelo. Tsotlhe tse, Isang a di bona mme a akanya kaga

tsone le fa a se ka a ntsha maikutlo a gagwe. ....Isang o simolotse go tsenela tumelo ka go kolobediwa ke Moruti Beyer wa kereke ya Maburu mme ga go bonale a ne a newa leina le leša, le le phimolang leo a le teilweng ke bagolo ba gagwe.

II.

A tsena sekwele a rutwa ke mohumagatsana yo mosweu morwadi wa ga Murray mme le fa e ne e le mo bogologolong jo bo kalo, go bolelwa gore boIsang ba ne ba rutwa fela ka puo e ba e amuleng mo letseleng, e ba neng ba e utlwa, ba e tlhaloganya sentle mme ba bile ba ka araba dipotso, ba ipole-tsa tsa bone ka yone mo go morutabana. Bomaitsayanape ba thuto ba dumalana gore motheo o o nonofileng mo go rutweng ga ngwana ke o o bewang ka leleme la ga gabo. Bana ba ba simololang thuto ka go rutwa ka maleme a seeng tota ga ba ithute sepe gonne ga ba tlhaloganye se se buiwang ke morutabana. Ngwana o ka nna a ithuta dipuo di sele ka go di sela ka tsebe eseng ka go patelelwa go di itse ke sekwele. Mo mafatshing a mangwe a ba merafe-rafe, selo se se itsewe ke mang le mang.

Ba ne ba rutwa go bala Sekgatla ka matsetseleko, go latela ditirelo tsa kereke, go rapela ka moso o mongwe le o mongwe le mo maitseboeng mangwe le mangwe, le go tshego-fatsa dijo pele ga ba di ja ka nako tsotlhe. Fa e le kaga dino tse di tagang, tsa majalwa, ba rutwa go ila monko wa tsone, go di tlhoa gotlhe-gotlhe le go gana go thusa mo go di apeeng. Yare le fa a setse a godile Kgosi Isang, e le monna yo motona, a nne a ipelafatse ka gore ga a ise a ko a tlole taelo eo le kga-kololo ya morutabana wa bone mabapi le dino le matšarara. Mme he, sekwele sa ga Isang sa ntlha e ne e le sa kereke, se baakanyetsa yone gore e fithele mewa ya bone e letile go amogela tumelo e ntšha.

Kwa Malolwane, Isang o ne a simolola go ithuta dithuto tse dikgololwana ka fa tlase ga Mokgatla wa ga gabo Moruti Thomas Phiri, a bala dikwalo tsa leleme la Manyesimane ka tloafalo mme a tswelela pele kwa ntle ga dikgoreletso dipe. Ngwaga e ne e le ka 1892. Mo nakong ya botshelo jwa gagwe, Kgosi Isang o ne a se ka ke a lebala, fa go ntswe go tserwe dikgang ka tapologo, go tlhagisa molemo o mogolo wa go simolodisa bana dithuto ka leleme la bone. A gatelela gore go nolofatsa mathata a moithuti mme ebile go natetsha dithuto

mo baneng ka ba rutwa ka leleme le ba ithutang lefatshe le dilo tsa lone ka lone. Fa a sena go supa thato mo thutegong le go feta ka dikwalo tse di neng di rutwa mo gae, a romelwa kwa sekweleng sa Zonnebloem se se neng se tumile thata mo malatsing ao kwa Koloni, baithuti mo go sone e le one mako-panela-thapong, e le bana ba merafe-rafe yotlhe e e letlalo le seng lesweu. Yare ka a ne a lebega botlhaga le botlhale, tlhogo ya sekwele seo ya mo latlhela mo setlhopheng sa seema sa botlhano mme erile ditlathlhubo tsa ngwaga oo di fitlha, ga nna bonolo gore Isang a fetisediwe kwa lekwalong la borataro. O ne a sa itse dithuto tsa gagwe fela jaaka ba bangwe; o ne a di dira ka bokgabale. Ngwaga e ne e le wa 1902, one o ntwaga kgolo fa gare ga Maburu le Manyesimane e fedile leng ka one mme kagiso ya dirwa ya ba ya gatisediwa kwa Vereeniging. Go tle go gakologelwe gore mo dipakeng tsa 1901 le 1903 go ne go le madubadube mo lefatshing la Aferika Borwa ka ntata ya ntwaga e e setseng e boletswe, ngwana wa motho e yare fa a fetile ka lekwalo la bone go bo go twe ga a a rutega o tla tsentshiwa ke kitso; go twe o rutegile thata thata mo a lekanyeng ke go tselelela sekwele sa go ithutela go ruta bana, mo dikweleng tse dinnye. Le puso ya thuto e ne e etleetsa bana bao gore ba tselelele dithuto tseo. E ne e ele nako e Maburu a Teransefala le a Foreisetata a neng a setse a babaletswe ke taolo ya Manyesimane mme a lwela kgololesego ya one. Dilo di ne di le maragaraga, tlhabano e tshwere ya phenyekololola, ya senyolola gotlhe mo go neng go setse go dirilwe mme bogolo ya tobekanya thuto ya bana ba basweu. Thuto e e tlhamaletseng ya bana ba bantsho, e ne e rwalelwa ditlhako go iwe kgakala kwa dikweleng tse dikgolo tsa Koloni. Sekwele sa Zonnebloem se ne se itsege jaaka senatla mo go ruteng bana go ba fetisa ka thuto e kgolo ya School Higher, mme se bapololanye fela le Lovedale.

Erile mo bogareng jwa ngwaga wa 1903, a sena go ithuta mo seemeng sa borataro dikgwedi di le tlhano, Isang a fetsa thuto tsa sekwele se se botlana ka go fenya seema sa borataro. A laelwa gore a nne fela koo sekweleng, a bale dikwalo a ithutela go oketsa kitso ya gagwe eseng go ipaakanyetsa ditlathlhubo dipe. A dira jalo go fitlhela 1906, a fitlhelwa a kgarakgatshega le ntlo ya dibuka jaaka pholo e e ntshitsweng mo go gologeng e tle e nnele go kgamutsa dikhuti tsa melapo le go boela kwa gae fa bosigo bo sele gore mong wa yone e re a etetse moraka a kgatlhwe ke go nna a e potologa, a e pota

ka fa le ka fa, mme a itumelela go lakasela ga mafura a yone le go bona mpa ya yone e e gogobang le lefatshe. Jaanong o ne a simolotse thuto ya nnete e motho wa yone o nnelang go bala kaga ditso tsa merafe e mengwe, kaga lefatshe le baagi ba lone, kaga botshelo jwa diphologolo, kaga temo le tlhakan-nyo ya mmu o montsho le o mohibidu o o bidiwang mokata, yone mebu e e medisang dijwalo tsotlhe le one mabele mabelega batho. Ene o ne a bala, a tshwana le dikgomo tsa phulo e naana, e e bojang bo monate, tse e reng mo mosong fa di ile go phoka, go fitlhelwe di itumelela go garola bojang jo bo monate, ka kgololesego, di a ne di golora di ya kwa, di ne di phetsogela ka kwa, di sa tshabe go kgorelediwa ke modisa wa tsone. E re fa letsatsi le simolola go thuthafala le meruti ya ditlhare tse ditelele e simolola go khutshwafala, tsa matsetse le dipholo tse di tona tsa matlhaolwa, banna botankuru le bosebaratlane, di ye go nwa mo mogobeng o o gaufi.

Morwa Kgosi e kgolo le ene a nna a fula mo mafulong a manaana a dikwalo, a folosaka tse di bokete tse di boelang kaga botshelo jwa ba merafe-rafe a di bala; a phetlaka tsa melao ya Seroma le Seburu le Senyesimane a di bala. A nwelela go tse di amanang le mekgwa le maele a bantsho ba Aferika mme tsone a di ithuta ka pelo mmogo le tse dingwe tse di ka tshelang lesedi mo tlhaloganyong ya motho. Go bala thata mo, go tsosa khuduego mo moeng wa gagwe Isang ka a ne a utlwile kaga bana ba dikgosi le barui ba ba tshedileng mawatle go ya go batla thuto e e se ka keng ya bonwa mono, kwa Amerika, gongwe kwa Ennyelane. Go tlhakana le ba merafe e mengwe le go nna a naalana megopolo le bone ga totisa keletso ya gagwe ya gore a fetele moseja ga mawatle, a tlogele go tlhola a intshitse pelo a lebeletse go thubagana ga dikgapatshego tsa lewatle di itaagana phetelela mo lebopong. E re dikepe tse dikgolo tse di lebegang jaaka dinonyane tsa dihudi di kokobalela go šapela Ennyelane, Amerika le Holland, di sega metsi a matala-tala ao, di sia boleme mo bodibeng joo, a tseege moa a eletse a ka palama sengwe sa tsone a ya go ithuta kwa kgakala le gae jaaka bana ba magosi le bahumi ba bangwe. O ne a tlhobogile go palama sekepe gonne maikutlo a ga rraagwe o ne a a itse sentle.

Kgosi e kgolo Lentswe a bisa go reetsa mmaagwe a ipuapuisa a batla go tshwara tau ka mangana kgotsa thipa ka kwa bogaleng a bulela ngwana wa gagwe, gore a romelwe kwa moseja kwa pelo ya gagwe e neng e setse e gadimile teng.

Kgosi ya araba ka go re e ne e le keletso ya yone e e sa bolong go nna mo pelong ya yone mme ka ntlha ya go tshaba poitshego ya bobidibidi jwa metsi a lewatle, e paletswe ke go dumelela ngwana wa yone Isang gore le ene a palame mo sehubeng sa makhubu ao: "Ke eletsa gore a ithute a bo a nne a boelele dikwalo, mme fela ga ke rate go leka Modimo pelonomi!" ga digela Mokgatla.

"Nnyaa, Mokgatla, o tla bo o sa leke Modimo pelonomi gonne ga twe ke ene modisa wa botlhe le mo ditsuatsuweng tsa mawatlle. Nna maloba ke utlwile moreri a bolela jaana, mme ka dumela fa e le nnete yotlhe ruri," go fetola mmaagwe Isang, Motlapele a Poonyane. Ka mafoko a a ne a le bokete, kgosi e kgolo ya fetsa ka go re e tla nna e a akanya.

Jaaka Isang a ne a tsena Sekwele se Segolo mme a sa ipaakanyetse ditlathlthobo dipe, baruti ba kereke ya Maburu ba mo ikatumetsa thata thata, bomoruti Neethling le ba bangwe ba mo rulaganyetsa gore a ye go tsena le Makgowa kwa Wellington e sere gongwe a lebala moa wa go tloaganya lewatle gonne a ne a tla boa a tsenywe ke moa wa ngongorego le wa go tlhoka go itumelela maemo a gagwe mo botshelong. Le fa go ntse jalo, a se ka a ba a tla a tsena sekwele seo mme maphata a a mo thibeletseng go tsena ya nna sephiri sa ga Isang fela mo botshelong jwa gagwe. E ne e tle e re fa a bodiwa kaga gone a re fela a re, "sengwe se ne sa diragala mme sa nkitsa gore ke ye teng."

Fa re fopholetsa re fitlhela e le ka lone lebaka leo mosi-manane wa ga Tengo Jabavu o neng a tsositse modumo kwa botlhabatsatsi jwa Koloni. Rraagwe o ne a sa itumedisiwa ke thuto ya bantsho mme a mo kopela go dumelelwa mo sekweleng sa basweu sa Dale College. Batshwari ba sone ba gana ka gore selo seo se tla tlhotlheletsa tlhakano ya mebala mo dikweleng kgatthanong le melao ya lefatshe leo. Bangwe ba basweu ba re a dumelelwe, mme ba bangwe ba re a se ka a amogelwa. Kwa morago, rraagwe a betwa ke pelo mme a mo romela kwa Ennyelane. Erile go boeng ga gagwe teng, a rakana le pulo ya sekwele sa thuto e kgolo ya bantsho se re tla utlwang sone kwa pele. Go bonala gore Isang o ile a kganelwa ke lone letsubutsubu le. A nna a tswelela le dithuto tsa gagwe kwa Zonnebloem.

III.

Erile fa Kgosi e kgolo e lekantse gore jaanong ngwana wa yone o setse a ithutile botlhale jotlhe jwa basweu go lekanye, ya mmiletsa kwa gae gape. Ya mo feteleletsa kwa merakeng go ya go mo ruta tlhokomelo le tiso ya dikgomo le diruiwa tsotlhe tse dingwe; ya mmaya teng dingwaga di le nne go fitlhela ka ngwaga wa 1915. Mo marigeng, ka dinako tsa ditsheko tsa Bakgatla kwa gae, Isang o ne a tle a bileliwe teng go ya go tsena ditsheko le go ithuta tsamaiso ya tlhatlhobo ya tsone; go reetsa jaaka botlhogoputswa ba botsa basekisiwa le bango-ngoregi dipotso tse di tla supololang molato fa o iphitlhileng teng, di dire moaki gore a ipolele fa a akileng teng ka go leka go baakanya mafoko a gagwe. A tsena sekwele se segolo se a thusana le mogolowe Kgafela ka rraabo a ne a setse a retelelwa ke botsofe. Ba tsamaisa ka makgethe mme batho ba ba itumelela thata, ba ntse ba re, "botlhale jwa phala bo mo phalaneng."

Yare ka 1916 fa mogolowe a sena go bileliwa kwa badimong, Isang a tsewa a tsenngwa mo ofising ya kgosi e kgolo e le mophuthi wa madi a lekgetho la morafe le mokwaledi wa kgosi e kgolo. Le fa ntswa mokwaledi wa kgosi e le mogakolodi wa yone galegale, Isang ene e ne e se mogakolodi wa ga rraagwe mo dipuong tsa semorafe, gonne kgosi e kgolo e ne e dikanyeditswe ke bakgalajwe ba ba tlhogo di putswa, borangwanaagwe le bagakolodi ba bangwe; ene o ne a ikantswe go gakolola mo mafokung a amanang le ba mmuso.

Isang a gola jalo jaaka setlhare se se tlhomilweng mo mmung o o bogale mme se nosediwa ka metsi a a phepa; a ithuta botshelo jwa Bakgatla ka go bo tshela eseng ka go bolelelwa kaga jone. A lemoga dilo tse ba di tlhokang, le tse ba nang natso ntswa ba sa itse go di dirisa ka ntlha ya go tlhoka kgakololo ya motho yo o nonofileng mo mmeding, mme yo kgopolo ya gagwe e lebelang kwa pele-pele, kwa malatsing a a tlang, a a botoka. A bona mebila e ntse sephetsa ka bana ba basimanyana le ba basetsanyana ba ba lekanyeng go bo ba ka bo ba le mo dikweleng; a bona mekgwa ya segagabo e bopololwa ke kopano ya yone le ya basweu. Yare a tlhatlhoba mekgwa ya Bakgatla a fitlhela e mengwe e ka se ka ya tlhola e thusa sepe go ngaparelwa. E mentsi a bona fa e tshwanetse go tshagediwa ya rutwa morafe ka bophara jwa one. Jaaka ntšanyana ya maitaya sebata e go tweng e bonwa mabotobotong, ya re le mororo a ne a sa rutega ka thuto e

kgolokgolo ya dikwele tse di tona tsa Sekgowa, a supa fa a na le mpho ya bogogi le boetapele mo morafeng. Ka tlhakanyo ya molemo wa thuto ya dikwalo le ya Setswana, a supa thuto e e fetang ya ba ba mo dikanyeditseng, a nna molatedi le molotolotsi wa melao, mekgwa le dinywao tsa segagabo. A kgona ka ntata ya kgopolo ya gagwe e e nonofileng go lebelela dilo kwa pele, mme e e neng e tlhoka boitapoloso ka ntlha ya bontsi jwa dilo tse a neng a di eleletsa morafe wa gagwe, ka e ne e le wa ga rraagwe.

Ditiro tsa morafe tsa tswelela pele ga jewa ga itumelwa ka tlhabologo e ne e setse e tsenye ya fedisa dintwa le tlhaselo fa gare ga ba meraferafe. Mo bosigong go ne go utlwala mantswe a batho ba bua ba le mo boitumelong le mo tapologong ya moa, e re letsatsi le iphitlha ka dithaba tsa bophirima, le gasetsa marang a lone mo godimo ga dithaba tse di kwa botlhabatsatsi, mesi e kuelelele godimo mo motsing wa moreneng, pele ga meruti ya bosigo e tla go khurumetsa sengwe le sengwe.

Ka ngwaga wa 1920 bokoa jwa ga rraagwe jwa oketsega ka bofefo jo bo gagkamatsang ya ba yare kwa morago bolwetsi jwa mo gatelela mo dikobong. A ganelela mo diphateng tsa bolwetsi mo tlung ka lebaka le letelele la dingwaga, ga ba ga tla ga lemosega gore ga a ka ke a ba a tlhola a kgona go busa le go etelela morafe pele. Yare a le mo diphateng jalo a le ntsha lefoko la go re morwawe Isang a mo tshwarelele mo go buseng, mme lefoko le, morafe wa Bakgatla wa le nesetsa pula le fa kutlobotlhoko ntateng ya bolwetsi jwa Mokgatla yo mogolo e ne e le kalo. Isang a amogelwa ka dipelo le diatla tse ditshweu. Go ne go itsewe fa e le monna, e le ngwana mme ebile e le mogodi.

Isang a se ka a tshaba gore go tla twe o intlafatsa mo matlhong a morafe kampo gore go tla twe o futsa rraagwe a re a tle a buse, ene a nne fa gare ga mafura a puso jaaka philo. A simolola puso ka matlametlo, ka botlhaga, ka bonatla, ka bogale, go senkela Bakgatla dilo tse a neng a bonye di tlhokafala bogolo-bogolo. Erile Kgosi e kgolo Lentswe a gapiwa ke leso, Isang a tlhomamisiwa ke morafe fa e le ene motshwareledi wa bogosi jwa ngwana wa ga mogolowe, e le ene modisa wa setilo sa gagwe sa botlhokwa le motlhokomedi wa matlotlo a gagwe. A busa dingwaga di batla di tshwara menwana ya diatla tse pedi pele ga a raya Bakgatla a re,

“kgosi ya lona ke e, e godile le a e bona, Molefi Kgosi e kgolo ke mo apesa nkwe, ke mo naya setilo le ditsagagwe.”

Mo gare ga dilo tsotlhe tsa lefatshe o ne a na le tumelo e kgolo mo go tse di latelang mo a bileng a ntsha botshelo jwa gagwe setlhabelo a di batlela Bakgatla ka thata: Sa ntlha, bodumedi mo kerekeng e e neng e agilwe ke rraagwe ka kakan-nyo ya gore e tla ruta Bakgatla go tsamaisa matshelo a bone mo ditseleng tsa tshiamo. O ne a akanya fa bodumedi bo tla itshephisa matshelo a batho ba gagwe botlhe, a re bo tla thiba phatlha e e dirilweng ke phediso ya mekgwa e go neng go twe ke ya sehaitane; a gopola gore bo tla tsala maitseo a a eletse-gang gantsintsi. Ka mabaka a, a tlhoka go ipona letsapa mo go thuseng kereke ka madi le ka go e sireletsa ka go iletsa dikereke tse dingwe tse di neng di batla go ipatlela basokologi mo Bakgatlang, le go iletsa gotlhe-gotlhe dikereke tsa maitirelo.

Ga go belaelege gore bontsi jwa Bakgatla le Batswana ba bangwe ba ne ba swela ka fa teng, ba ngongorega ba sa utlwiwe gonne tumelo ke selo se se tswang mo go rateng ga motho ka esi mme mongwe le mongwe o tshwanetse go letle-lelwa go obamela ka tsela e e tlhophilweng ke tumelo ya pelo ya gagwe. Ga go na pelaelo gore ke gone ka moo erileng mo dingwageng tse di latelang ga nna makubukubu mo mo-tsing wa ga Kgafela kgosi e emelelanye le badumedi ba kereke e nngwe e ntsha. Ga nna botlhoko monna a kgaoganngwa le mogatse, ngwana a sa itse kwa batsadi ba rileng ba tloga ba leba teng. Motse yare go thubegeng ga one, Bakgatla ba ga Kgafela ba tlala-tlala le ditsela tsa ditimela. Tumelo e thaelwa mo maikutlong a modumedi eseng mo go a yo o mo laolang.

Sa bobedi, thuto ya dikwele e e rarabololang tlhaloganyo, le e e humisang kakanyo ya motho, e mmontshe tema e a tshwanetseng go e lema, e a tsaletsweng go tla go e dira ka botswerere jwa gagwe jotlhe mo lefatshing, pele ga a bileliwa kwa lekokong la borraagwe mogologolwane, kwa bonnong jwa Modimo wa Magodimo. Yare a sena go agisa morafe dikwele ka patelelo ya dikatso tse batho ba neng ba dumela fa e le tshwanelo ya bona go di ntsha, a tlhopha barutabana ba ba tumetseng thuto ya bone le go itse go ruta ba bangwe, mme a ba katela mo dikweleng.

A tsosa morafe ka go o tshubela lesedi la thuto le ka go o tlhalosetsa molemo wa yone mo diphuthegong le mo diko-koanong tsa semorafe tsa mefuta yotlhe. Tlhalosetso ka

pelo telele ya tlisa kganya le tlhaloganyo mme Mokgatla mo ngwe le mongwe a batla gore a se siwe. Ga nna 'se mphete se mphete' mo go rutweng ga bana. Ke gone fa go tlleng nako ele e ka yone Bakgatla ba ga Mochudi ba neng ba lejwa ka go meletswa mathe, go twe ke bone morafe o o rweleng e mengwe yotlhe tlhogo mo Tshireletsong mo go tlhabologeng ga thuto. Ka yone nako e, go ne go twe ke bone baetapele mo merafing ya letso la Setswana e e kgoromeleditsweng ke dintwa le mathata mo sekakeng le mo metlhabeng ya Kgala-gadi. A tlhophha diphuthagwana go tsenya leitlho mo tsamaisong ya sekwele mo motsaneng mongwe le mongwe kwa ntle ga go kgoreletsa morutabana mo tirong e a e ithutetseng. A ba tlama go dirisana le barutabana mo paakanyong ya dikwele, mo go boneng gore bana ba tsena dikwele ka tlhamalalo, mo go senkeleng barutabana ba baša marobalo, mo go tlhopheng barutabana ba baša, mo tshekatshekong ya dingongorego tsa boammaaruri tse di amanang le bana ba sekwele, barutabana le batsadi ba bana ba ba tsenang sekwele. A tlhophha bana ba ba solofetsang gore ba na le ditlhogotse di tlhaloganyang mme a ba romela kwa dikweleng tse dikgolo tsa Kopanong. Tsotlhe tse, a di dira pele ga Mmuso o dumelela go tlhokomela thuto ya bana ba Tshireletso ba bantsho. Paakane e kgolo mo go tsone tsotlhe e a e diretseng Bakgatla mabapi le thuto ke go ba kgorola go re ba pharege Sekwele se Segolo sa Morafe kwa setlhoweng sa thaba ya Phuthadikobo. Se okametse motse wa Mochudi, se rotobetse fa mongwe le mongwe a se bonang teng. Ke segopotsa sa letsatsi le letsatsi. Se agilwe ka nako ya 1921—1923 mephato ya sone e rwelwe tlhogo ke ene ka go twe letsema le thata ka mong wa lone.

A simolola ka mophato wa gagwe wa Matšhetšhele o o neng o ipelafatsa thata ka moetapele wa one gore monna mongwe le mongwe a ipofe, a itlhotlhore, a ntshetse morafe sehuba ka go ntsha katso e e lekanang le madi a diponto tse tlhano, go dira letlole la madi a kago ya sekwele se sentle sa morafe. Erile fa Matšhetšhele a sa ntse a fisiwa ke molelo oo e leng tshupo ya go kitlana ga mophato, a itshela mo gare ga mophato wa Mafatshwana mme a ntshisa monna mongwe le mongwe sehuba sa selekanyo sa diponto tse nne, go kokoa-nya madi a letlole le le tla agang ntlo ya morutabana yo mogolo. Mosadi mongwe le mongwe a ntshisiwa dišeleng tse pedi go phutha madi a a tla rekang dikgong tse di tla dirisiwang go betla ditilo tsa sekwele se seša.

Batho ba ba sa tlhaloganyeng botshelo jwa merafe e e busiwang ke dikgosi ka melao le mekgwa ya segologolo ba tle ba dire phoso mo dikakanyong tsa bone ka go gopola gore ditokololo tsa morafe ga di itumedisiwe ke go ntshetsa morafe sehuba. Gale le gale, banna le basadi ba ba neng ba dira ditiro tsa morafe ka bomophato ba ne ba ipelafatsa ka mophato wa bone, ba ikgogomosa ka tiro e e beilweng godimo ga bone mme dikatso di ntshiwa ka boitumelo. Ditiro tsa madi kampo dikgomo tsa dikatso di ne di le mo pepeneneng mme ga se boaammaaruri gore batho ba ne ba tsaya kopu ya kgosi ya go re ba atswe morafe, jaaka kgatelelo. Dipakeng tseo, pele ga mmuso o tlosa dithata tsa dikgosi le batho ba sokamela kwa tuelong, mophato o ne o hutsafala, o bo o romele moeteledi pele wa one go ya go o boletsa molato ka pudi gongwe kgomo, fa kgosi e o itlhokomolositse mo kabong ya mephato e mengwe ka ditiro. Le mo go Isang, Bakgatla ba ne ba itse fa e le tshwanelo ya bone gore ba ipelege gonne motlhoka sa gagwe ke moka a suleng. Ba bona maungo a ditiro tsa tirisanyo ya makgotlana a boipelegeng mme ka nako eo go buiwang ka yone, botlhe ba ne ba itumelela tlhabologo ya bone e e gaisang ya merafe e mengwe e metona.

Fa a ka bo a ne a sa nonofa mme a bile a sa ratwe ke batho ba gagwe, ditiro tse di kana tse, di ka bo di mo marile ka maina a a maswe, tsa mmaya dibatabata, tsa bopolola botho jwa gagwe jo bo seruti. Erile ka go tlhaloganyetsa botlhe maikaelelo a gagwe le ka go ba supegetsa ditiro tse ba setseng ba di kgonne, a ba dumedisa fa sa gagwe e ne e le go ba thusa go itirela ka bosi. A ba ruta go itlhatlhoba le go itemoga le go bona nonofo ya bone e ba sa e diriseng ka tshwanelo. Go itemogeng ga bone Bakgatla ba bula matlho ka pelepele mme ba tsena ditiro tsa tswelopele bontsala'a bone ba sa ntse ba itebetse mo dikgaolong tse dingwe tsa lefatshe.

Mephato e e setseng ya arolelwa ditiro di sele e ntse e le tse di tlotloetsang kgolo ya thuto kwa Kgatleng. Isang, motho ke wena o ratang botswerere, a dirisa mang le mang go batla tswelopele le go direla sešaba sa gagwe boswa jwa thuto. Mo pusong ya gagwe ya dingwaga tsa 1920—1929 a tlosa Bakgatla kwa maemong a bone a morago kwa ba neng ba lebelwa teng ka lenyatso ke merafe e mengwe ya Batswana, go tse mekgwa ya segologolo e jweleletse mo go bone mo se ka keng ya tshikhinngwa ke sepe le eseng yone tumelo tota.

Mo dingwageng tseo, ga bonala phetogo tse dintsi. Mochudi a tuma ka tlhabologo ya thuto ya bana le bagolo, ditimela tsa ralala lefatshe di imelwa ke bana ba bone ba ba anameng le dikwele tsa Aferika Borwa tse dikgolo. Kwa gae ga tse-nngwa dithuto tse di fa godimo mme ga buiwa ka Bakgatla jaaka morafe wa ntlha wa Botswana go leka thuto e e kwa godimo, e pele e neng e rwalelwa ditlhako, e tsamaelwe kga-kala, ngwana a lele a ba a ngaangaegae fa a kgaoganngwa le batsadi ba gagwe. Isang kana e ne e se mothonyana, e se kgosi-ke-e-fe-re-e-dumedise; e ne e le sethubaki, segarume-di, segagodi, mme a tshwana le naleli e e lakaselang mo loaping go phatlalatsa lefifi le le bokete ka phatsimo le kgalalelo ya yone.

IV.

Selo sa boraro se Isang a neng a ikaeletse go se emela ka dinao e ne e le leroo mo Bakgatlang le go ba bontsha ka fa ba ka tshelang botoka ka teng. Go tlhabolola dikgomo gore tsa thekiso di tle di bone tlhwatlhwa e e siameng, a itsalanya le Maburu a dipolasi a a mo melwaneng ya Teransefala gore ba mo rekisetse dipoo tse dintle, tse di mmele o bokete thata thata. Ka sebakanyana dipoo tse tsa fetola dikgomo tsa Kgatleng, dipholo ya sala e le megoutsa e e lenaka le khutshwane, seditse se gogoba le lefatshe. Di ne di se matheka masesane jaaka tsa Kgalagadi, di sa golela sehubeng jaaka diphofu gongwe mefu, di se mebala e magweregwere, mme di le mebala ya dikgomo tsa Seburu. Tse dingwe di ne di tlhophilwe ka mebala ya tsone bosetlha, bohunou jwa moretlwa, bophatshwa, bonala, bosumu, bonkgwe jalo jalo.

A etleetsa kgatlhegelo ya kago ya matlo a mantle a matona a diharebese le dirantafole, motse wa sala o phatsima ke ditlhowa tse di amogelang kgalalelo ya letsatsi, malwapa a a kgabisitsweng ka metako ya mefutafuta ke basadi ba ditswere-re, ya tshwara leitlho la moeti mme ya re a tsena mo teng ga lelwapa, a fitlhela fa fatshe go didilwe, ga ritelwa ga tloga ga kgatšhwa ka boloko mme ga kgabisiwa bogolo-bogolo ka jone. Mo teng, matlo ao a ne a le tsididi, a fodile a lapolosa mme a tletse mekgabiso le ditilo le ditafole tse di bontle bo sitisang go bolelwa. Mo go tse dingwe go lela matlole le dikeramafone tse ditona. Bangwe ba kgothadiwa go ikagela matlo a mantle a digaisi fela ka fa motho a neng a ka kgona ka teng. Basadi ba ba makotswana a kgabisitsweng ka botswerere kgosi ya ba boka phatlalatsa gore ba tsenye moko

mo marapong mme metlapa e ba sale morago. A supegetsa banna bontle jo bo mo madilong le mo malwapeng, a ba ratisa go kgatlhegela mekgabiso yotlhe ya Setswana jaaka ya dikobo tsa matlalo. Ka mephato a thubaka diphata, a ntsha ditsela mo motsing, a katela mahuti le dikgatampi tse di senyang go kgatlho le bophepha jwa motse.

Metse e megolo ya lefatshe e tlhomama mo madibeng a metsi mme ga se gantsi dikaka di nnwa ke baagi fa e se ba patelelwa ke dipatikego tse dingwe tsa lefatshe. Metsi ke sengwe sa dilo tse nama ya motho le ya phologolo e se ka keng ya tshela sebaka se setelele kwa ntle ga sone, le go tlhokafala ga one ke gone go iditseng ditšhaba fa di ne di fologa di tswa Bokone go tlhoma metlaagana mo go agileng Batswana gompieno. Le mo ditsong le meetlong ya rona Batswana, metsi ga a timanwe, ke raya metsi a sego a a nowang le one a go nosetsana dikgomo. Fa a tlhokafalang teng, bofutsana ga bo iphitlhe kgakala, bo kwadilwe mo difatlhogong tsa bana le bagolo. Go ne go ntse jalo le kwa Mochudi metsi a bonwa ka bothata, basadi ba kgobokana kwa didibeng kgotsa kwa metsweding go neyelana sebaka mme kwa morago go bo go tle go tsoge dikgang, bangwe ba se kampane, ba gagolalane dikatanyana mme kgosi ya bona gore selo se, se tla senya maitseo a morafe, se tla tlisa matlhomola. Yare a sena go akanya ka fa a ka direlang morafe maphošophošo a metsi ka teng mo sekakeng, a o tlhagisa gore o ikepele metsi kwa ntle ga thuso ya mmuso. A o ruta ka fa o ka dirang ditiro tse di bokete ka teng ka go tshwaragana ka dikobo, gonne kgetsi ya tsie e kgonwa ke go tshwaraganelwa. Banna ba ipopapopa makgotlana a boipelegeng ya re ba le lesome ba pataganela sediba ba se epa, ba pataganela mogoma o o itshwarang ba o reka, bangwe ba tlhakanya dipelesa go golega dikoloi tse di bokete kgotsa go lema masotla a ba reng ke masimo. Ka tsela e, ga tsena mokgwa o moša wa thusanyo ka makgotlana.

Bothata jwa metsi jwa lebalwa mme ga nowa ka boitapolo.

Fa a sena go ba ruta kaga temo ka go naya sekai sa go itshwarela ka mabogo a gagwe, a tlhakathakanye le bana ba gagwe mo masimong, ka a ne a itse fa phokojwe go o ja yo o diretsenyana, a ba emela ka go ba tsosolosa mo phoong karempo pholong ya mabele. Ba lema ka go tebisa mogoma gore o kwetole mmu o o nonneng kwa tlase o bitietse o o neng o le

fa godimo, o monono wa one o feditsweng ke dijjwalo. Masimo a epiwa disana le ditlhare mme a agelelwa gore dikgomo tse di tsamayang mo nageng di kgarakgatshega kwa ntle ga modisa di se ka tsa tla tsa a senya. Molao o ne o gagametse gore masimo otlhe a a gaufi le mafulo a dikgomo one a tshwanetse go agelelwa thata. O ne o ka fitlhela dipane di fapaana mo masimong fa go lengwa, boleme bo rile hubi kgotsa tshoo, phefo e tla e rwele monko o o phepa wa dijjwalo tsa mefuta-futa tse di gabukilweng ke sekara, tsa tlhanolelwa godimo ke mogomo jaaka o digela makwete le mmu wa boleme mo forong.

Erile fa ba setse ba itlwaeditse go fola mabele jaaka go tshwanetse Isang a tlatsatlatsa dikwalo le naga a ba batlela kwa ba ka rekisang teng mabele a mangwe le dikgomo tse di mafura a boitshegang. Ba simolola ba bona molemo wa temo ya tlhamalalo. Go iletsa tshenyo ya dijo tse di neng di tshwanetse go beelwa tlala a baya melao e e tla kgoreletsang ba ba ka ratang go feletsa mabele mo kapeong ya bojalwa le mo thekising ya jone. Kana go ne go se sepe se a neng a se tshaba go gaisa kgopolo ya go bona Bakgatla ba wetswe ke petso ya tlala ya sejesa-dikatana, gonne tlala ga e humanegise monna fela, e mo tsamaisa ka dimpa di le kwa ntle, mme e-bile e tsenya batho bopelompe, e gagautlantshe bantlo. Ke yone e siisetsang makawana a mantsi kwa mesimeng ya mantswana a botlhokwa, e ngwegisetsang makgarebane a mantsi kwa bokgakaleng jwa diporo; ke yone motsadi wa magodu a dipodi le dikoko. Tlala sejesa-dikatana ke yone mme totlhanya ditšhaba ka go twe molomo o bina o a bo o roga o mongwe. Ka nako ya tlala le leuba dinokopila, ditlhale-tlhale tsa mabowa, di a latlhana.

A kgalemelela theko le tshenyetso ya madi a botlhokwa mo magasigasing a mekgabo e mentsi le dihutshe tse di jang madi a a kwa godimodimo, dikausu tsa disilika le diaparo tse dintshintsi tsa basweu. Legale fa, kgosi e ne e ruta poloko ya madi le leruo ka tsela e kwa morago e neng e tla bisa go itumedisa batho ba yone gonne ke tshiamo gore batho ba nne le kgololesego mo taolong ya leruo le khumo ya bone, ba ithute go ikakanyetsa eseng go gopolelwa ke ba bangwe. Tota e ne e le one moa wa borra o o se keng o lapisiwa ke go sireletsa ditshwanelo tsa ngwana yo mogolo le yo monnye. Mongwe le mongwe o tshwanetse go ithuta tiriso e e siameng ya dimpho tse a di filweng ke badimo.

Kwa Teransefala Isang a feta a reka ditsha di roba me-
nwana e le mebedi, a di tshwaela bontlha bongwe jwa morafe
wa gagwe jo bo agileng kwa Teransefala mo dikgaolong tsa
Rustenburg, Saulspoort le tse dingwe. Mo go nngwe ya
ditulo tse go ne ga busa monnawe yo o neng a itsege thata ebong
Kgosi Ofentse Pilane; a thubakela kwa; mogolowe a thubakela
ntlheng tsa Kgalagadi.

Go sireletsa dikgwa tse di ntlafatsang lefatshe mo seleepeng
sa bathudi ba dikoloi, a iletsa themo ya dikota mo lefatshing
kwa ntle ga tetelelelo. Ditlhare di na le thuso e kgolo mo di
melang teng ka bontsi gonne di itsa mmu wa temo go gogoe-
diwa ke metsi a merwalela; ka tshikhinyego ya tsone, di tlisa
pefonyana e e monate e e batlwang ke batho ba ba agileng
mo mafatshing a a molelo; gape ka matlhare a tsone a a ga-
setsang monywe mo phefong fa a hema, di thusa go dira pula.
Ditlhare di na le thuso e kgolo mo dipholologolong fa letsatsi
le eme; ke boswa jwa lefatshe lotlhe jo bo sa tshwanelang go
nyelediwa.

Batho ba beisiwa madi mo dibankeng mme ba ba itesele-
ditseng go tsena mo melatung ba omanngwa mmogo le bo-
ramabentlele ba ba ba neetseng dilwana. Ga duelelwa seta-
taladi sa maitsegobua go gakolola le go inola Bakgatla mo
ditshekong tse di bokete. Ka tiro e o ne a ruta bagolo go
tlhaloganya pharologanyo fa gare ga molao wa Setswana le
wa seeng, le ka fa o dirisiwang ka teng.

Yare ka botshelo le kitso ya tpea dilo e ne e mmontshitse
gore bojalwa ke sejo mme ke mosotli yo o tlhotlhorang motho
madi a tloge a mo ratise dinama bobee, pele ga a mo sotla, a
mo sentsha leruo la gagwe, kgosi Isang a gagamatsa molao
go itsa makgarebana le makawana go bo atamela. Melao
ya kiletso ya bojalwa ya ga Isang e ne e aname jaaka leselo la
bobi jwa segokgwane, e akareditse palo e kgolo ya babotlana
mme go e tlola gone go tlisa kwatlhao e e botlhoko - tlhoko.
Fela jaaka a ne a tlhamaletse mo dilong tse dintsi, le mo-
go diraneng le ba ba senyang popego ya setho, ba ba tloang
melao ya semorafe kgotsa ba kgana ka bogoma le boganka jwa
bone, Isang o ne a se na borapelo. O ne a dumela gore bosilo
ke selo se se tsenang mo tlhogong ya motho mme se se ntshi-
wang fela ke kutlobotlhoko ya motho yoo. O ne a re fa a
itaya mosimane ampo monna a mo iteye go bo go bonale,
mme a sa tshameke ka titeo, gonne selo seo ga se mafoko
mantle. O ne a itse gore titeo e setlhogo mme se se neng se

mo itsa go e latlha gotlhe-gotlhe ke gobo lerato la gagwe la molemo mo Bakgatleng le ne le fetisa selekanyo. Botlhogo o ne a sa bo dire ka go rata mme ke ka gonne a ne a rata tshiamo mo go botlhe.

Mephato e ditaola tsa kiletso ya bojalwa di rileng di wa tsa e ntsha ke ya Maatlametlo le Madima. Molao wa popomala, wa rotobala sebakeng jaaka molapo o tletse, ka ntlha e nngwe go eme makolwane le makgarebe a balekane ba bone ba mephato e, ka ntlha ele go eme bojalwa jo bo lefulo le sweu-sweu, bo gwsa mo ditshekegeng bo le bogale ka ntlha ya momela o o phepa wa mabele a a sa tsokwang ka sepe. Ba phophoma lefulo la ba la sala le ntse sephetsa fa godimo ga melongwana ya dinkgwana ekete jwa re, "yo o mpatlang a a nnwe ke tle ke mmontshe ditiro tsa me." Bojalwa jo e ne e le dijo tsa bagolo, bo nowa ka mokgwa wa maitseo mme e le kwa bo nowang teng kwa dipolelo tsa bogologolo le maboko a a monate a bagale a tshologang teng, motho a ntse a atswa morwa-rraagwe ka kgomo a sa gopole, a mo atswela go itse go mmoka, go mmalolola dinamana ka maina a a mo retang, a a mo kokomosetsang kwa godimo. Bo ne bo sa bidiwe mosotli, e le dijo, di nontsha.

Le bao ba ba neng ba ise ba nne le mophato ba ne ba le mo sedikadikweng sa molao oo, ka o ne o sobokantse ba bangwe ba ba neng ba sale mo tisonng ya batsadi ba bone. Bojalwa jo bo neng bo ileliwa e ne e se bojalwa jwa mofuta o le mongwe fela. Go ne go ka tse majalwa kampo dino tse di amanang le bojalwa; go ne go tewa dijo tse di tshwanang le lekwele, ke go re bojalwa jo bo iseng bo bele ka tlhamalalo, jo e sa ntse e le bogobe ja mosoko jo bo futswetsweng ka metsi. Molao o ne o iletsa le go ja mogetlo o o ratwang ke bana jaaka bogobe jwa ting jo bo futswetsweng ka sukiri, mme bo le metsimetsi. Mogetlo o ratelwa botšarra jo bo tsitlolosang mathe. Ga o tagise mme le gone go a belaetsa gore o ka nosa motho bojalwa, wa mo ruta go hupa phaana ya mabele, mabelega batho. Serobo le sone se ne se ileliwa ka tshwanelo gonne sone tota ke bojalwa jo bo ganneng go bela, jwa gana go gwsa le go phokisa mafulo a masweu, jwa supa gore yo o tla bo nwang a le monnye o tla atlhama fela.

Dingaka tsa melemo ya Sekgowa tsa re bojalwa jwa Setswana mo bagolung bo nonofisa mmele ka bo na le dinontsha tse di bonwang mo merogong fela. Mo dilong tse di bokwang

ke baboki ba Setswana, bojalwa bo na le maboko a mantsi go gaisa tse dingwe; fa gongwe ba tle ba re kaga jone:

Tshetlhana ya letlhaka o ne o ile kae

Re ne re go tsoma re sa go bone?

Pelwana ya ga Mma-Digo mpolaya,

Ge ke bolawa ke wena nka thaba.

Re rile molao wa kgosi wa kiletso mo go batho ba ba naana o ne o thibetse baša jaaka bobi jwa segokgo mme o letleletse bagolo go bo nwa ka kelotlhoko, ba bo dirisa jaaka sejo sa metlha le metlha, se se tholegileng le merafe. Erile nako e ntse e tsamaya molao o wa gamola dipelo tsa batsadi, ka o ne o itsa o bo o bidikama gore ngwana a thuse mmaagwe mo go apeeng le go bo rwaleng mo mebileng ya motse, le go bo tshelela banwi ba jone. Molao wa nama jaaka thotse, wa dikanyetsa bagolo ba ba dumeletsweng go itsibosa. Ya nna molato o o sekwang matlho a hubile fa bagolo ba ka tsosa modumo mo dinong fa letsatsi le setse le iphitlhile ka dithota tsa metlhaba ya Kgalagadi mme la feletsa marang a lone a mahibidu mo lewatlang kwa bophirima. E ne e le molato o o tshwanetseng kwatlhao fa mo maabanyaneng kana mo bosigong basadi ba ne ba ka bonwa ba rwele dinkgwana tsa bojalwa ba ralala motse wa ga Kgafela.

Molao wa otlolola letsogo la one le letelele wa itsa botlhe babonwi go bo tshwara kampo go bo rwala ka letsatsi la Tshipi. Go tlhomamisa gore molao o o tle o tshagediwe, ga laelwa dikgosana tse di disang metsana e e kwa thoko le tse di etelelang e e mo gae gore di nne batlhokomedi ba one; monna mongwe le mongwe a dirwa modisa wa bantlo ya gagwe ga ba ga twe botlhe ba ba tla dumelelang ba bangwe go o roba ka go bisa go leka go ba kganela fa ba o roba, le bone ba tla bo ba le molato le bone; mong wa ntlo e go tla utlwalang teng lerata la legaagaa la barobi ba molao, o tla bo a le molato o o lekanang fela le wa basekisiwa bao.

A dira jaaka mosimane wa pheta-ka-pejane, monna wa mophato wa Matšhetšhele jaana, a re o leka go thibela morwalela o o tlisang tshenyo ya leruo le botho kgotsa maitseo a popego e e eletsegang. Ya bopa, ya fataka, ya fotlhaka ditlhatshana tsa madubana e lootsa lenaka poo e nkgwe e e makuka. A galaotega ka lentswe la gagwe le le tlihang le le motsê o segisang mala a motho, le roromise pelo ya motho; a kgalemela basenyi a re ditlamelo tsa pula di senkwa e sale gale.

V.

Phetolo ya bone e kgosi Isang a tla nnang a gakologelwa ka yone ka e le nngwe ya dikai tse di supang ka fa a neng a beile morafe kwa pele mo dikakanyong tsa gagwe ka teng, ke ya go ruta Bakgatla go tlotla le go ipelafatsa ka mekgwa le meetlo ya bone. Fa godimo ga mekete e mentsi ya Setswana e e neng e kopanya Bakgatla gore ba gakologelwe bonngwe fela jwa bone jaaka e le bana ba ga Kgafela le Lentswe, a tlhophela letsatsi mme la bidiwa la morafe. Ka lone ditswerere tsotlhe tsa morafe di ne di supa ditiro tsa tsone tse dintle tsa Setswana e le ditiro tsa mabogo a bone. Go ne go phuthaga babetli ba megopo, ba dintshwana, dikika, metshe le mihinyana ya dilepe le megoma ya mabogo, ba dijokwe le dikei tsa tsone, ba dipati le ditilo le ditshwantsho tsa diphologolo tsa dikgwa; go le teng basegi le baroki ba dikobo tsa matlalo tse di bidiwang dikhutlwane mme tse di kgabisitsweng ka metako e mentlente ka botswerere jo bo feteletseng. Dikgabisa tse dikgolo ke tsa mebala e mesweu le e mentsho; le babopi ba dinkgwana tse dikhubidu-khubidu ba ne ba le teng, tsone di kgatlha ka melongwanyana ya tsone e e reteleditsweng ke mekgabiso e megolo.

Isang a kgothatsa Bakgatla gore e re le fa ba atlarela mekgwa le tlwaelo tsa basweu, ba itse fa le ditiro tsa bone tsa mabogo e le leruo la nnete, di eletsega mo dipelong tsa merafe e mengwe. A supa ka fa kgodiso ya botlhale jwa Batswana e ka oketsang ka teng ditiro tse di dirwang mo Aferika Borwa. A se ka a ba kgothatsa fela go boloka mekgwa le meetlo ya bone e e sa thulaneng le dithuto tsa kereke mme gape a kgona go bontsha baruti gore mekgwa ya Setswana e e thusang go bopa botho jwa bone ga se yone e e ka senyang tumelo ka sepe. Ka moo, a supa gore bogadi le go botha ga mephato ke mengwe ya mekgwa e e tshwanetseng ya bolokwa ke morafe.

A kgalemela mekgwa wa bana le bagolo ba ba neng ba leka go itlwaetsa mekgwa wa go kopa kwa diteitšhaneng. Selo se sa dira gore go lengwe ka thata kgoro e nne ntsi le tlala e nyelelele ruri. A etleetsa Bakgatla go bua puo ya bone ka bokgabale le go ipelafatsa ka monate kgotsa motsê wa yone; ba ngaparele mekgwa ya segabone e e molemo, ba e rate ka go e tsenya mo dipelong tsa bone.

Isang e ne e le lebone la ba ga gabo, e le modirisa—tlhaloganyo yo mogolo ntswa le mo tirona ya mabogo e ne e le

senatla se se reng go tshwara se tshwarele ruri. Fa a ne a tsamaya mo dipolasing tsa Maburu mo meelwaneng ya Tera-nsefala, a bule matlho go leba gore a tle a itse go tsaya male-bela, a ye go ruta ba bangwe. Ka puo ya bone a ne a e tlha-loganya sentle, o ne a tle a nne a tlotle-tlotle le bone kaga dilo tse di ka dirwang go thusa mo botshelong jwa motho, le tse di ka dirwang go fedisa poifano mo gare ga basweu le bantsho. Erile nako e ntse e feta ga fitlhelwa mo Maburung go se na kgo-si epe e e tlhalefileng go mo gaisa; tota o ne a ratwa ke basweu le bantsho ka ntlha ya ditiro le tsone dinywao tsa gagwe fa go thamilwe, go namilwe maoto, go iketlilwe. Ba ne ba se babedi banna mo Tshireletsong ba ba neng ba itsege jaaka ene kgotsa go mo gaisa, go se ope yo o tlotletsweng bonatla le botlhaga jwa gagwe jaaka ene. Ka go sa iponeng letsapa a itirela dikgomo le madi batho ba tshedile nae ba mo lebile mme a ithekela dipolasi tsa masimo a mmu o o baakantsweng ka tlhokomelo. A ruta bana ba morafe le ba gagwe e le a ba siela boswa jo bo sa boleng jwa thuto ya dikwele tse di tona tse di kakala.

Ka e ne e le sekai go balatedi ba gagwe, a romela ngwana wa gagwe wa kgarebe, Dikolo, go nna mongwe wa bana ba ntlha ba Tshireletso, kwa sekweleng se segolo sa Rammutla morago ga a fetsa dithuto tsa Moeding le Lafotele. Yare ka maitseo a gagwe a a lebanyeng morwadi wa kgosi a nna sekai sa masalela a bana ba kgosing fa e sa leng diphetogo tsa seeng di tla mme yare a bapala maungo a kitso e e kwa godimo a ntsifatsa bontsi jwa barati ba gagwe ka go tswela tshiamo ya gagwe pelo. A supegetsa ditšhaba fa a dule kwa tlung e e tshegeditseng molao wa botshelo jwa setho. Wena, leso la gagwe, yo o tlileng ka tshoganyetso e eketeng ya go betsa ga ga tladi-mothwane, o gauditse dipelo tsa bontsi mme pelo nngwe wa batla go e emisa go itaya!

Erile ka go tse se sa feleng se a tlhola Isang a lemoga fa koketsego ya lenane la morafe e tla latelwa ke go tlhaela ga dilo tse di natefisang botshelo, tse di tlhofofatsang mathata a jone kwa ga Mochudi, bo fokotse dipitlaganyo. Jaanong a re go itlwaediwe mokgwa wa go ipeela jaaka go tle go dirwe fa go gopolwa malatsi a medupe ya pula, le a dingwaga tse di ikgafeditseng tsa tlala e e jesang dikatanyana. Banosi ba dikgomo mo didibeng tsa morafe le bagi ba metsi mo go tse di kwa gae ba kopiwa go ntsha dikatso tse dinnyennane go kokotleletsa ka moso.

Mo dipelong tsa ba ba se nang kakanyetso ya ka moso, dilo tse e ne e le patiko ka yosi, mme mo go yo o neng a itse fa a rometswe kwano lefatshing go tla go le gatagata ka dinawana tsa gagwe, le go le sia le le lentle le le monate go gaisa, di ne di sa lebege jaaka tshotlo. Mo pelong ya ga Isang e ne e le thuso e e tshwanetseng tebogo. Mme le fa go ntse jalo, basadi ba banna ba bone ba neng ba ntshitse dipholo tse di marago a thata go epa didiba tsa morafe, ba gana go utlwela botlhoko ka fa teng, ba re botlhoko jwa ntho bo utlwiwa ke mong. Ba se ka ba kgoromeletsa bomofetwa-ke-tseo kwa morago kwa didibeng fela, mme ba ba ba lala ba balabalela banna mo ditlhogong go robetswe ka ba rata go itse gore ga twe madi a kgomo e ntsho sebaratlane kampo tiribere a wetse kae, fa e le fa go twe ba duelele metsi a sego jaana. Difuba tsa tlalelelana, ga hemelwa kwa godimo ka ntsha ya go tlhoka go tlhaloganya sentle. Erile ba sena go tlhaloganyediwa, kagiso ya boela kwa e neng e rata go tlhokafala teng, thuso ya kgosi ya ba ya tsenngwa e le tshetla, mo dipineng tsa magwane, ga twe, "tota kgosi ga re go tlhoe."

Re tla bo re sa reteletsa kgaolo e fa re sa ame maikutlo a ga Isang mabapi le mekgwa ya Setswana e e amanang le dikalafi tsa pula. Ka mekgwa ya bagologolo pula fa e ne e palametse ruri, e gana go na, dipelo tsa batho di ba di hubila, go ne go dumelwa fa e kobilwe ke diphera kgotsa boloi jwa batho ba ba sa rateng morafe mme go ne go tle go kgatshiwe lefatshe ka ditlhare tse di thata tse di itseng go tlosa diphera tseo. Kgosi e ne e le yone e e neng e tshola mere e e thata ka e le gaufi le badimo. Kgosi Isang Pilane le fa a ne a rute-gile mme a na le tlhabologo e e kana, a bile a le modumedi wa kereke ya Maburu, o ne a dumela ka pelo ya gagwe yotlhe mme a bile a sa fitlhe tumelo eo ya gagwe, gore ke tshwanelo ya gagwe go rapelela morafe mo badimong ba borraagwe ka mokgwa wa Setswana. O ne a dumela fa kgalefo ya bone kwa ba teng e ka tlisa leuba la letsatsi le mogote wa lone o menolang ditlhare ka medinyana, mogote o mo go one go tlhokafalang le phefonyana e e fokang fa e se go tsheremana ga setshedinyana se go tweng tsiritsiri se ntse se re, tsirr, tsirr! Mo pusong ya gagwe a tsosolosa mo bathong go lebelela pula mo nonofong ya kgosi; a nna setilo sa gagwe sa moroka yo mogolo mo morafeng mme ka nako ya gagwe, Bakgatla ba ne ba agile ba huma mabele a bo a nne a rekisiwe mo ditšhabeng di sele tse di latlhileng dithapelo tsa letso la tsone fa tumelo

ya kereke ya seeng e tsena mo go tsone. Mokgwa wa morafe ga se kobo e motho a ka e aparang fa a rata a ba a e apola ka go thuthafalelwa. Ke tshwanelo ya gagwe go o ngaparela gore o tle o mo thuse mo botshelong jaaka o thusitse bo-rraagwe mogologolwane. Mokgwa ke letsopa le le lotaganyang ditokololo tsa morafe kgotsa bantlo, go o itsa go senyega. Merafe e e botlhale ke e e rileng e kopana le ya seeng, ya gana go hlalasang mekgwa ya yone yotlhe, yare e sala mekgwa e meša morago, ya e patelela mo go e megologolo jaaka letlhaku le le leša le agelelwa mo go le legologolo.

Motho yo o sa tlhaloganyeng ka fa botshelo jwa batho bo golaganyeng ka teng le mekgwa ya bone o akofela go e bitsa dilo tsa bohaitane le tsa lefifi, mme gompieno jaaka thuto tse di tlhalosang matshele a merafe di ntse di gola, go ata gore morafe mongwe le mongwe o thusiwe go boloka mekgwa ya one e e molemo le gore e e sa dumalaneng le tsamaiso tsa jaanong, e busediwe kwa morago fa go na le sengwe mo maamong a yone. Masaitseweng a Batswana a boteng jo bo tlhokang molekanyi, a sia baeng mo bogokogokong gonne mekgwa ya bone e itsa gore diphiri tsa morafe di bolelelwe mongwe le mongwe. Diphiri tsa bogwera kwa go rupang basimane le tsa bojale kwa rupang basetsanayana ga go na ope yo o di itseng yo a ka di bolelelang motho yo a sa tsweng dikweleng tse. Erile tumelo e le gone e tsenang mo mafatsheng a bantsho selo se sa go latlhisa batho letso la bone sa tuma ka ntlha ya kitso e khutshwane ya ba ba neng ba kopana le merafe. Go sa dumeleng mo boammaaruring jo bo mo mekgweng mengwe ya bantsho jaaka ya go buisana ga dingaka le marapo a tse di suleng, gongwe go alafa malwetsi a a rileng, ga se go latola go nna teng ga selo seo. Go a itsewe fa Motswana, ka tlhabela, a lomaganya marapo a kgomo e e robe-gileo lusufu kgothu-kgothu, fa a ka sila molemo, a o kgaganya ka bogare ka bogale jwa thiba, mme ya re a sena go dira jalo a supa bontlha jo bongwe jwa one a re, "wena o tla jewa, o se ke o bolae ope" mme a raya jo bongwe a re, "wena o motšatša mogakatsa mala, yo o go jang e nne dibonwa ke ene." Bagologolo balepa dilo ba re go ne go nna fela jaaka ngaka e boletse fa e upa. U se mo tlhoe, o se mo akele; ngaka ya montsho le yone e na le botlhale jo e tswang le jone Modimong. Gone ke nnete gore go tletsetletse dingakana tsa borathejane tse di sentseng bongaka jwa segologolo tsa bo fifatsa le tshiamo yotlhe ya jone.

1239 Kgosi Isang o ne a rata gore dilo tse di tlatlhojwe mme tse di ka thusang di tshegeletswe ruri. A nna moperisita wa baroka ba pula jaaka go setse go builwe go fitlhela lebaka la gagwe la puso le fela. Botlhogo-e-thata jwa go gana go reetsa maikutlo a batho ba seeng mabapi le mekgwa ya sega gabo bo supa pelo ya bonna eseng ya bongwana, gonne ngwana ke motho yo o dumelang sengwe le sengwe se a se bolelelwang kwa ntle ga go ikakanyetsa sone. Isang kana e ne e se mothonyana!

VI.

Kgosi e kgolo Lentswe, rraagwe Kgosi Isang, o ne a diretse morafe melao e e itsegeng ya puso ya gagwe mme e rile Isang a tsaya bogosi, bangwe ba boifa gore a jaana ga e nke e re a ise a neyele ngwana wa ga mogolowe setilo a fetole mengwe ya yone. Le fa go ntse jalo, o ne a iphapha mo ditirong tse di ntse jalo, a mpa a e oketsa ka go tlhomamisa melao e mengwe e e neng e phimotswe go sa le balejwe mabaka a go tweng e phimolwe ka one. Mo melaong e go ka umakwa bogadi le go botha ga mephato tse go neng go gopolwa ka phoso gore di kgatthanong le tsama yisoa tumelo ya sedumedi.

Ka go khutlisa mokgwa wa go leta lentswe la kgosi pele ga motho a ka ya go lema, Bakgatla ba tlhagafalela gore fa pula e letse e rile ruthu, ba gasegele kwa masimong le go ya go thelela thotse le peo ka mmu o o bokgola o ise o omelele. Ka tsela e, Bakgatla ba ne ba raka merafe e mengwe ka go phatlalelela masimong go ya go baya ditema fa ba bangwe ba sa ntse ba letile gore letsema le ntshiwe ke kgosi. Gape a tlhokomologa mongwe wa mekgwa e e busetsang baitlhoki kwa morago wa go lema masotla a moreneng pele ga ba lemela bana ba bone. Mongwe le mongwe a fiwa kgololesego ya go dira mo masimong a gagwe ka nako e e tla bong e mo tshwanetse fa di jwalo tsa gagwe di siame.

Dikai tse di boletsweng di tlatsa kgopolo e e reng Isang o ne a gopolela batho ba bangwe. Le dipuong le ditirong tse di neng di akaretsa merafe ya Batswana yotlhe, kgosi Isang Pilane o ne a ntshetsa mebala kwa ntle, a ema jaaka setlhare se setelele fa gare ga dipowa; lentswe la gagwe le le tlihabang pelo ya moreetsi la utlwala a gogotlega kwa diphuthegong tsa batlhatlhabi ba dikwele le tsaa barutabana. Mo diphuthegong tsa Lekgotla la Kgakololo le le sekasekisang le thusanye le mmuso, ene e ne e le mongwe wa batlhabelets le batshwara-tau ka mangana, e le mongwe wa dibui tsa ntlha.

Ka dikakanyo tse di tsalwang ke tepo ya dilo, kakanyetsa kgakala, a ntshetsa mafatlha a gagwe kwa ntle mo go lekeng go thusa mafatshe otlhe. E re boemong jwa gore a bua, a simolole a rute mme bareetsi ba retologe ba mo lebe kwa a buang a eme teng, ba elere le letsogo la gagwe fa a ntse a supa kwa le kwa, go gatelela mafoko a gagwe, a ba kgatlha ka go bua Sekgatla ka botswerere a sa se tsoke ka sepe. Isang o ne a sa kope ka leleme, e ne e le setatalala sa moitse go bua se se lebang batho ka go ba tlhaba ka matlho a masesane a a tlhabang, a a bogale jaaka a noga gongwe a tau mme a kaya nonofo le lerato mo go yo a mmonesetsang.

Ditedu di ne di beolwa ka moso le moso, ga tlogelwa tsa seledu le tse di fa godimo ga molomo tse erileng di gola tsa phuthologela kwa mathokong mme tsa gola tsa nna mathimutsa ka ntsha ya go otlihiwa ka metlha. Balekane ba gagwe ba Maburu ba mmita "drie baard" ke go re tedu tharo, e le leina la matshamekwane mme ka tsone o ne a farologanye le batho botlhe. Gareng ga digagapa le batlhophiwa ba maitse-go-bua, gareng ga baboki le bareta-marena, bagale ba marumo, batlhabani, gareng ga ditatalala tse di kileng tsa tshela mawatlle go bapala tlhalefo ya Amerika, gareng ga dinatla, dikgeleke, le dithubaki bomogolowe, digagodi, bomaitsa-yanape, ditlotlomadi, bararolodi ba malepa a matsoketsoke ba meroro ya bone e nenge tetemisa lefatshe jaaka ya ditawana, mme dikodu tsa bone di utlwala mo tikologong ya lefatshe la bone fela, ba sa bopele go tlhagelela meletlwane ya ba bangwe, go bopa ga ga Isang Pilane go ne go tshwana le ga tau. O ne a bopa a fataka jaaka poo ya letlhafula, a rapelela popagano ya merafe ya Setswana, one molemo o o fedisang dikhufano fa gare ga bana ba mpa. O ne a rata merafe ya Tshireletso e ka tshwaraganela ditiro tse dikgolo tse di ntseng jaaka tsa thuto le tsa tlhabololo ya dikgomo le temo le go epa metsi a mantsi.

Le mororo mo botshelong a ne a filwe legala le pelo e khutshwane, mo tirong e ne e le lekaba le le bokgwafo le ipolaisang merwalo. Mo mekgaratlhong ya gagwe o ne a lebile go tlhabologa eseng ga Bakgatla fela, mme le e leng ga Batswana ba bangwe; a sa tseye kgang le radikgomo kwa ntle ga go bua kaga dikgomo tse dintle, tse di dinaka di lemileng masokesoke, tse Seburu tse di mebele e bogokogoko. Fa a tlotla le morutabana o ne a boka go ruta mo go sesang boboko jwa ngwana.

A fitlhela sekaka se se nang bonno se ka fetolwa legae la batho, melapo e e phuthang metsi a a elelang a tswa mo dithoteng, a re e ka thijwa ya dirwa matamogadi a go ka nose-diwang masimo ka one mo leubeng, fa letsatsi le tserema mogote wa lone le phatsimo di tsibikedisa batho. Isang gape e ne e le motsereganyi, rakagiso, monamoleli le moagisanyi yo o thusitseng go tima melelo ya khuduego ka go e phophotha dikgabo, mo merafeng e mengwe ya Setswana. A tlisa kutlwano kwa e neng e tlhokafetse teng thata. Batho ba morafe wa gagwe ba ne ba mmita morata-kagiso le fa a ne a le bogale jwa tladi e e bana ba anywelang leratlatleng la yone. O ne a se bogale a le esi mme o ne a le bogale jaaka dikgosi tse dingwe tse di busitseng ka yone nako ya gagwe mo merafeng e mengwe. Fa go gakologelwa gore nako e e ne e le e e fa morago ga ntwana tona ya ga Kaisara wa Jeremane le gore maitseo a setho a ne a tobekantswe ke botshelo jwa ntwana eo, go tla se ke go tshwarwe bogale jwa babusi ka pelo. Mme le fa go ne go ntse jaaka go ne go ntse, ka fa bathong ba morafe wa gagwe gone, Isang o ne a sa potwe ka kwa morago, a tshegeditse le le reng, kgosi ke kgosi ka morafe.

Mosimane yoo wa phetakapejane ekete yo o ka tsayang maemo a gagwe le gompiano ga a ise a tsalwe. Isang yo e neng e se mothonyana e ne e le motho wa popota, monna mo gare ga banna, kgomo e nkgwe e e makuka, monna wa mophato wa Matshetšhele. Ekete ke ene e ka bong erile a nanathwa ke mmoki a mmita go re ke,

“petleke ya malemela gotlhe,
petleke ya maiteisa-naga.”

Bo ne bo eme jalo he, botshelo jwa ga Isang a Pilane; botshelo jwa motho a ikemiseditse go tlosa tema e a e beetsweng mo lefatshing go e lema gore a le sie le ntlafaditswe ke ditiro tsa gagwe go feta jaaka a le fitlhetse.

Morero wa me nna mokwadi wa lekwalityana le, ga se go anega matshelo a bathusi le bagakolodi ba gagwe kampo go senola ditirafalo tsotlhe-tsolthe mo botshelong jwa gagwe le puso; morero ke go bolokela ditlogolo le ditlogolwana polelo ya botshelo jwa mongwe wa borraabo yo o sa tshwanelang go lebalwa, yo mapatapata a kitso ya Setswana le ya Sekgowa a sa mo lebatsang ditshwanelo tsa gagwe mo Modimong, merafing le mo lefatshing. Ba itse fa e ne e le lebone le le kganya e phatlalatsang lefifi la pula, e le setlhare se se ikadileng se kitlanye, se se dikala di maebe-ebe, se itapo-

losang batsamai. O ne a ntse jalo go fitlhela a apesa morwa mogolowe nkwe e e mabalabala, e le kgosi mo dikgosing mme go se ope yo o belaelang bogosi jwa gagwe.

Dingwaga di ne di fetile di batla di tshwara menwana e e lesome, marang a letsatsi mo mosong e yare a sena go gasama le mehapa ya dithaba tse di dikagenyeditse Mochudi, a fetelele go ya go omosa baagi kwa malwapeng. Melelo ya maitsi e ne e kuletse di ngwaga tseo, mo motshegareng go utlwala go gwsa ga batho ba iketlile, dipina tsa bana mo mebileng di bolela boitumelo jwa bone. Kwa kgotleng boithogoputswa ba ne ba tlotlelana kaga dintwa tsa dipuputlela tse ba kileng ba di tsena, ba timela mo mesing ya dikanono. Ba athola ditsheko ka go gakologelwa dikatholo tsa bagolo ba ba ileng.

Mekgaratlho e kgosi Isang Pilane a e kgarathileng le go thubaka mo a go thubakileng o go dirile ka kitso ya gore ke modisa yo o molemo yo o beelang dinku botshelo jwa gagwe. O ne a baakanyetsa mong wa dilo tsotlhe yo dingwaga tsa gagwe di neng di oketsega le tsa puso ya ga Isang. Erile fa lebaka le setse le fitlhile mme morwa kgosi a setse a lekanywe ke puso, kgosi Isang a mo neela bogosi jwa gagwe ka fa mokgweng, le tsotlhe tse di tsamayang le jone. Ga feta dingwaga tsa kagiso di se kae, pele ga go tsoga makubukubu.

VII.

Erile ka kgwedi ya Phalane mo ngwageng wa 1929, Isang Pilane a ipelegolola morwalo kgotsa mokgwele o o bokete wa go etelela morafe pele mme ga bewa morwa mogolowe mo setilong ebong Molefi Kgamanyane Pilane. Jaaka malatsi a a ntseng jalo a tlhola a nna mo merafeng e mengwe, go ne go le boitumelo jo bogolo motlheng oo, go le monate ruri meduduetso e lekalekanye le legodimo le letsatsi ka phatsimo ya lone le kgalalelo ekete le thusa baitumedi mo ipelong e e tshwanetseng eo. Dikgomo kwa mafulong, dipudi tse di rakaletseng mo mehapheng ya majwe, le dikoko ka kwa mahuri le digotlong, di ne di supa jone botumelo joo. Ga se ka ga utlwala ntša epe e bogolela lesidi, le fa e le mabotsane le makwanyana go itaya batho ditsebe a lelela bommaao. E ne e le mo phuthengong e kgolo, ditiro tsotlhe di emisitswe gore mongwe le mongwe a nne teng.

Phuthego fa e phatlalala yo o neng a itumetse bogolo thata e ne e le Isang, a jele monate ka ntlha ya mabaka a

mantsi mme bogolo a itumedisitswe ke lefoko le le duleng mo molomung wa motho la lebiswa kwa go ene ga twe ene e tla nna mogakolodi yo mogolo wa kgosi e kgolo. O ne a itume-tse thata ka a ne a lebogetswe tiro ya bodisa jwa gagwe jo kgosi kgolo e ntšha e neng e laelwa mo godimo ga jone.

Ga feta dingwaga tse nne a thusana le bogosi, a leka bojotlhe jwa gagwe go direla Kgatleng a bile a kopilwe ke ba Lephata la Thuto go nna mookamedi wa dikwele tša Tshireletsong Borwa. Tiro e le yone a e dira ka botswerere le matla-metlo. E ne e le tokololo ya Phuthego ya Kgakololo mo diti-rong tša Thuto le ya Phuthego ya Kgakololo ya ditiro tša merafe mme mo dikokoanong tse ke gone a supileng lerato le maikaelelo a gagwe, kgopolo e e phepa le go ngakalelela ditshwanelo tša baagi ba mafatshe a ga gabo.

Mo magareng a ngwaga one wa bone ga utlwala mešwa-dile, ke go re magatwegatwe a bafeta-ka-tsela a sebaseba di-phapaano fa gare ga bogosi le mothusi wa jone. Ga latela kgang e boemong jwa go tlisa kutlwano fa gare ga bana ba ga Lentswe, e kukeditseng molelo wa go ilana, ya iteela sebetlela fa gare ga bone ba ne ba kitlanye ba le selo se le sengwe fela. Mine jaaka go tlhola go diragala, ba tsenelelwa ke mhoholela wa metsi a a maswe. Le fa babopi ba yone ba ne ba gopotse gore e tla siamisa dilo kwa bofelong, e fedile ka go sele, e fe-dile ka go tlogela namane e tona ya sekgobo mo morafeng wa Bakgatla, ya dilaka leina la senatla sa monna mme bogolo ya senya morafe o o bontshitseng ba ditšhaba le bomogolo 'a bone le bomonna 'a bone bosaikategang jwa one. Go ne go phuthegetse kwa Kgatleng merafe yotlhe ya Tshireletso e biditswe ka taletso go tla go reedisa Bakgatla maraganela teng a bana ba mpa a go tweng ga tsenwetsenwe. Ba Mmuso ba ne ba le teng mmogo le dikgosi le dikgosana tša dikgaolo tse dikgolo.

Bakwadi ba ditso tša Sekgatla ba ba setseng ba kile ba umaka puo e ga ba dumalane mo go reng tota ke mang yo o neileng katlholo ya puo e. Bangwe ba re ke mmuso, bangwe ba re ke Bakgatla mme mmuso wa utlwa fela jaaka ba bua, mme bangwe ba re ke Bakgatla le dikgosi tse di neng di lale-ditswe. Nna mokwadi wa polelo e ke ne ke le mongwe wa bareetsi ba ba se nang lefoko, ke le motshwara pene wa nngwe ya dikgosi tse dikgolo mme se ke se buang kaga puo ke se ke se utlwileng ka ditsebe tša me le se ke se bonyeng ka matlho

a nama. Ke ne ke le teng mo malatsing ao a maleele a mo go one re bonyeng Isang a betsa sefetho le merafe, a re ka re o iteela kwa, a betsa mosimane a ba a mo ribamisetsa ruri, yo mongwe a mo siisa le naga. Mme ka letsatsi le, o ne a tshwana le poo e dikilwe ke dipoo tse dingwe le dipowana mme di thusiwa ke dipholo. O ne a mokanyeditswe ke Bakgatla puo ya gagwe e tsositse di letseng; mme ka dipotso tse a neng a di lebaganya le basupi go bonala fa a le senatla sa molao le mokgwa wa Setswana.

Erile pele ga katlholo ya gagwe, batho ba setse ba lapi-sitswe ke go reetsa basupi ba ba se nang palo, magodimo a tobekana le mororo loapi lo no lo le lobududu go sa bonale lerunyana le le ka tlisang pula. Gone go le mogote banna ba ganeletse mo meruting ya ditlhare. Pula ka bofefo ya na, ya phatlalatsa phuthego ebile ekele badimo ba kgatlanong le katlholo e ba neng ba setse ba e bona e ntse e ipopapopa mo dipelong tsa baatlhodi. Phuthego ya tloisiwa kwa ditlhareng ya sutisediwa kwa kerekeng ya ga Lentswe!

Mo go one malatsinyana ao a tshemo e e neng e sekwa-sekwa, ke gone ditšhaba di ileng tsa itse motho yo o bidiwang Isang Pilane. Tsa mmona a kgobokanetswe a iphemela ditiro tsa gagwe tsa tshiamo di sa buiwe ka botlalo, di fifaditswe ke tlabeletso le bosupi jo bo neng bo le kgatlanong le ene. Kwa morago a atlholelwa molato wa go sa ikobeleng morwa mogolowe ka go lefisiwa diponto tse di makgolo a mararo le bogare jwa lekgolo a ba a lelekwa mo motseng dikgwedi tse thataro, a tla fela ka tetelele e e duleng mo bogosing. Katlholo e ya kgaoganya batho ka megopolo, bangwe ya ba utlwiswa botlhoko thata thata, bangwe ya ba tlabisa ditlhong tse di maswe, bangwe ya ama dipelo tsa bone fela me ba bangwe ya ba itumedisa go fetisa selekanyo. Isang Pilane ene ya wela mo ditsebeng tsa gagwe a tsidifetse, a gakgamaditswe ke ditiro tsa lefatše le botshelo jwa lone, ya fetela kwa pelong mme ya e phatlola go tswa godimo go ya kwa tlase. Mokgekgethe oo wa ntho wa dira motheo wa bokoa le bolwetsi jwa gagwe. Ya nna botlhoko jo bo gaisang jwa dintho tsotlhe ka e le ntho e e gabukilweng ke segai sa ngwana a fofotsa rraagwe, e le botlhoko jwa mutlwa wa mookana o a o tlhagoletseng yare o gola wa mo tlhaba. Ee, kwatlhao e ya fetofetoga dilo tse dintsi jaaka maru a a tlisang pula; ya nna sekgobo mo morafeng wa Bakgatla ya ba ya nna dikgaba tse go sa itseweng kwa di tla felelang teng, tsa kgaoganya bana ba mpa ya ga Lentswe.

Kgomo e nkgwe e e makuku ya fula melapo e le yosi jaaka poo e e tlhabilweng ke lenaka la e nngwe. Ya sala e tsamaya ka go dikologa lesaka la botlhwaelo jwa yone ka e sa rate go latedisa molato ka o mongwe. Dikgwedi tsa tsamaya mme merapelo ya nna e e kopang itshwarelano ya ba kgosing. Erile lebaka le a le beetsweng le sena go fela, a boela gape mo motseng. O ne a babaletswe go sa belae sepe, ke katlholo e e botlhoko, a tlhokofaditswe ke bosupi jo bo neng bo iphapaantse le la mogologolo le le reng, o se mo tlhoe, o se mo akele. Pelo e ne e tutetse, e rwele botlhoko jwa ntho e e gabukilweng ke lerumo la tshipi e ntsho; a feta a iphapha mo bogosing esere gongwe a boa a itshela madi a kgofa godimo. O ne a sa rate go dira sepe se se ka bidiwang boipusolosetso gonne a tlhalogantse e le pele fa ruri setshwarwa ke ntša peli se se thata, mme le bontsi jwa Bakgatla bo ne bo tlhomamisa gore tshukudu ga e ke e tswa sekgweng fela, e a bo e utlwile botlhoko.

Ga pala padi gore kutlwano ya pele fa gare ga kgosi le rangwan agwe e boele e nne jaaka e ne e ntse pele ga matsubutsubu. Tuduetso e e tsamayang le tapologo ya moa le boitumelo tsa tlhokafala mo batlhophiweng boobabedi le mororo batho ka bontsi ba ne ba setse ba batla ba lebala liileng, ba tswelela le ditiro tsa malwapa le dikgotla tsa bone fa e se go nna ba umaka tlhoka-kutlwano mo ditshebong le mo go tsaya kgannye fela. Le fa go ntse jalo, se se gakgamatsang ke gore mo bosigong, dintša tsa motse di ne di tle fa gongwe di lele ka segou se se boelang mafoko a a botlhoko a botlhodi; dikatse di lale di ngaa ka fa tlase ga maribela a matlo, dikoko di tsosa tlatlhariana mo mafifing mme go sa bonale sepe se se di ratelang. Naga ya setlhafala, ditlhare tse di tlang di e kgabise di fothlegile matlhare, bojang bo šwele go omelela ruri. Dinaledi tse dikgolo tsa bonwa phetelela di tshakaganya loapi, tse di mo molaleng wa tau tsa nyedinyedima ka phatsimo e e kgatlhang. Sedumedi sa utlwala mokitimetso.

Ka lebaka lotlhe le Isang o ne a sa khuragana fela; o ne a kgarakgatshega le ditiro tsa gagwe tsa botshelo le go baakanyetsa bana ba gagwe morogo. A tsamaya diphuthego tse a neng a le tokololo mo go tsone fa e se a ka thibelelwa ke bokoa. Erile ekete o tla boa a fokotsa khutsafalo e e mo pelong ya gagwe, leso la tshoganyetsa la ngwana wa gagwe wa kgarebe yo o neng a ithuta kwa sekweleng se segolo sa Rammutla, la ronkga ntho ele! Go latlhegelwa ke Dikolo yo a neng a mo rata ka lerato le le kalokalo e ne e le go latlhegelwa

ke gotlhe. Matshwenyego ga a etele motho ka go mo tlela a tlhomaganye, e yare go tleng ga one, a tle a le mokoaa.

Bakgatla le ditsala tsa gagwe ka tikologo yotlhe bamo tshedisa ka mafoko a a nolongatsang pelo. Ba mmolelela kaga thuto e kgolo e ba tlholang ba gomotsana ka yone ya ga Jobe yo ka ponyo ya leitlho a kileng a sadiswa a itshopere go re a itse fa monono le khumo e le mmuwane. A gomotsega ka fa a ka kgonang ka teng.

VIII.

Mo kgaolong eno e, go tla balwa kaga botshelo jwa ga Isang mo dingwageng tse di fa gare ga mahutsana a gagwe le tshimologo ya Ntwa Kgolo ya Bobedi. Lekwalo le le tla bo le sa akaretsa botshelo jwa gagwe fa go ka tlogelwa go ntshetsa kwa ntle se e neng e le maikutlo a gagwe mo puong e e neng e ama lefatshe lotlhe le a neng a le lwetse ka dingwaga di le dintsi. Mmadi o tla lemoga ka fa kutlobotlhoko e leng matla ka teng mo botshelong jwa motho ka e na le gone go fetola botho le maikutlo a motho.

Nako e ne e le fa morago ga dingwaga tsa leuba le legolo, lefatshe le tsibikela ka fa tlase ga mathata a mefutafuta mme ga utlwala fa moeteledipele wa Mmuso wa Kopano ya Aferika Borwa a tsosolositse kgang ya go digela mafatshe a Botswana, Lesotho le Swatsing mo Kopanong. Bomaitsanayanape ba kwala maikutlo a bone mo diphepheneneng tse di balwang malatsi otlhe mme erile mafoko a a buiwa kwa Lekgotleng la Kgakololo Isang ya re a ntsha maikutlo a gagwe a fitlhelwa a fapaanye le a dikgosi tse dingwe tsa mafatshe a. Mafoko a gagwe a phatlalatswa ke dikoranta jaaka mongwe wa baagi ba ba maina magolo. Moganetsi yo mogolo wa gagwe e ne e le kgosi Tshakedi wa Bangwato. Maikutlo a dinatla tse a akanngwa a bapisitswe mongwe le mongwe a supa ka fa go tla siamelang kgotsa go se ke go siameleng merafe ka teng. Mme ka go kwalwa ka botshelo jwa ga Isang Pilane, go tla ngaparelwa maikutlo a gagwe fela.

Erile a bulela gore go tlhakanwe le Kopano a tlhagisa gore sebaka sele fa dikgosi tse dikgolo di tloaganya mawatle a mabududu go ya go kopa tshireletso mo go Mohumagadi Setori, di ne di ntse di itse gore e tla re motlha mongwe ditlogolwana tsa tsone di ithophele go tsena ka fa tlase ga lefuka la nong kgolo ya Kopano, go tlhakana le merafe e mengwe e mentsho e ba saleng ba kgaogana nayo fa ba tswa ga Lowe

bogologolo, le go fula mmogo mo mafulong a tswelopele. A re poifo ya gagwe ke gore fa mafatshe a mangwe a Tshireletso a ka dumela go tlhakanngwa le Kopano, lefatshe la ga gabo le tla sala le eme le le nosi. Fa a sena go supa tsalano e e gare ga merafe ya bantsho le molemo wa go dirisana mmogo a tlhomamisa fa go tla nna le diphetogo tsa go natefisa bontshelo jwa bantsho kwa Kopanong. A leka go gapa dipelo tsa bontsi ka gore Ennyelane ga e tlhabolole mafatshe a Tshireletso ka gobo e itse fa a tshwanetse go e latlhegela kwa pele; a supa fa Kopano e tla thubaka e fetole sekaka bonno ka teng, ka ntlha ya khumo ya yone ya diteemane le digauta le tse dingwe; a supa fa teng go dirisiwa kitso ya tlhabologo mo kalafing ya malwetsi le mo go lemeng mmu ka tlhamalalo gore o ntshe dijo tse dintsi. Thuto ya gone a supa fa e agilwe mo motheong wa letlapa le le thata mme e tla thusa batho go tshela botoka le go oketsa leruo la bone.

Ka e ne e le boatlhamo jwa lefatshe jo bo kgaratlhisang batho mo kakanyong ya go tlhakana, a bolela fa go tshwanetse gore sebata sengwe le sengwe sa lefatshe se nnwe ke baagi, a tlhamalatsa fa e tla re bana ba mmu ba sena go fiwa ditsha, go bewa batho ba ba hudusitsweng kwa magabone.

O ka ne maikutlo a a sisibatsang mmele jaana a a tsere kae? Ga go na yo o ka tlhomamisang motswedi wa one mme legale, motswedi o mongwe ke ditlhotlhapelo tse a di bogileng, sa bobedi ke tlhotlheetso ya batho ba a neng a bona boikhutso jwa moa fa a na nabo, sa boraro e le go tlhobogana le dikgopolo tsa gore bogosi jwa Setswana bo tla golela pele bo emelelane le tlhabologo ya seeng ya merafe e mesweu; sa bone o ne a nyerisitswe marapo ke bofokodi jwa mmuso wa basweu wa Tshireletso ka o tlogetse mekgwa le melao ya Setswana ya sennngwa ke beng ba yone jaaka o o rutang gore rra motho ke Modimo wa gagwe, a babaletswa ke go tlhoka lentswe la mogolo le le reng tsere, fa a bokanetswe ke ditšhaba di mmolaya.

Balepi ba dilo le baitsi ba ka fa dikgopolo tsa batho ba ba tshwenyegileng mo moeng di berekang ka teng, ba duma-lana fa ditragalo tsa Kgatleng e le tsone di fetotseng Isang, tsa mo tlhanodisa mebala. Le fa gontse jalo, kgato e a e tsereng e ntse e tswela pele gore Isang e ne e le motho yo o dumelang mo maikutlong a gagwe le gone a sa tshabe go bua se ene a se akantseng. Le kwa ntle ga metlhodi e e badilweng fa godimo, go a itsewe fa e ne e le motho yo o tsamayang

bobe mme a etse matshelo a batho ba bangwe tlhoko ka go rata go tsaya malebela go tla a thusa ba ga gabo ka one. Bogolo o ne a itsanye le morafe wa Maburu ka bantsi ka ntlha ya kereke ya bone kwa Mochudi, a dumela ka botlalo gore fa bantsho le basweu ba ka ithuta go nna ka kagiso, ba neyelana ka mekgwa e e tsweledisang pele, Aferika Borwa e ka nna Kanana yo moša.

Ka fa lephateng la tumelo, Isang Pilane o ne a dumela ka gotlhe gore mantswana a digauta, diteemane le a mangwe a a humisitseng a tlhabolola lefatshe la Aferika Borwa, a beilwe foo ke Modimo gore a tle a humise bantsho le basweu mmogo ba e leng baagi ba Aferika Borwa. Le tlhalefo e e tlisiwang ke thutego e e kwa godimo e lebagantswe go solwa molemo ke merafe yotlhe ya lefatshe leo, le bone baagi ba mathoko a Kgalagadi.

Isang ga a ka a re go tlhakanwe kwa ntle ga ditumalano tse di siameng mme o bile a tlhagisa ka go re:-

1. Kopano le Tshireletso di dumalane ka lekwalo le le tla nnang le sekano sa seatla sa Ennyelane.
2. Gore fa kwa morago go patelesega gore go dirwe diphetolo dingwe mo ditumalanong, mme diphetolo tseo di ka nna le go fokotsa gongwe go senyolola ditumalano, sekano sa Ennyelane se nne mo ditumalanong tse dintšha tseo.
3. A re go dumalanwe gore Kopano e ipofe fa e se ke tla e fetola maikano a yone.
4. Gore ka tumalano ya baemedi ba Tshireletso go nne bonolo go fetola maikano afe le afe.
5. A re go itsewe fa kilano le tlhoano gareng ga batho ba mebala e tla fela jaaka dingwaga di ntse di tsamaya le batho ba ntse ba oketsa tlhaloganyo ya dilo tsa botshelo, fela jaaka Maburu le Manyesimane ba tsere dingwaga go lebalelana ditlolo tsa bone.

Lekgetlo la bofelo motlhodi wa lone ke gore o ne a itse kaga mokgatlo wa basweu le bantsho ba ba neng ba direla kutlwano ya botlhe. Gape o ne a gopola gore kgorogo ya bontsi jwa bantsho ba baša e tla nolofatsa meraferafe ya Kopanong mme e fedise tlhoano mo gare ga yone.

Ka botlhale jo bogolo le ka nonofo ya puo a batla a rutla megopolo ya bantsho ba bantsi fa a tlhalosa gore ga go na pharologanyo mo botshelong jwa bantsho mo mafatshing

a mabedi a, mme a bontsha gore fa dira di ka tllhasela Kopano, bantsho ba yone ba tla tsena mo mabothong a ntwaga e sireletsa. A re go ka nna maswe fa Batswana ba ka phutha mabogo ba lebelela jaaka ditau di thulana. A digela ka gore Ennyelane e e sa bolong go ntsha madi a botlhokwa go tsamaisa puso mo mafatshing a Tshireletso, e tla itumelela go imololwa morwalo oo bogolo jang ka e eletsa go dira botsala le Kopanong.

A nyerisa bontsi marapo ka tlhaloso ya gore le fa go twe ba tla neelwa sebaka sa go ipuelela le go ntsha maikutlo a bone, ga go tewe gore kgano ya bone e lekanye go itsa tlhakanyo. Mo go ene go ne go sa thuse sepe go diya selo se kwa bofelong se tla diragalang.

A totobatsa molemo wa go tsena mo Kopanong ka go supa ka fa thekiso ya dikgomo e tla nnang bonolo ka teng ka e le teng kwa dikgomo di rekisiwang teng. Mo dinakong tsa matlhoko a diruiwa tswalelo e tle e rute batho go tlodisa dikgomo ka bogodu jo bo tla tllsang mathata mo merafing. A tllhasela botshelo jwa go sa itireng sepe jwa Tshireletsong kwa go fitlhelwang mosimanyana a disitse matswititswiti a metlhape, lorole lo betile kolobe, mme a tlhoka le kojana e a ka ipotokanyang ka yone mo marigeng; ka makgolokgolo a dikgomo a a tlleng a phimolwe ke bolwetsi le leuba la go tlhoka mafulo le metsi ka go tlhokafala Lekala la Tlhokomelo ya Kalafi mo mmusong; le itlopeto ya dino mo baetapeleng gore bangwe ba bone ba bo ba beelwe badisa go ba itsa momela le go ba thusa mo ditirong tsa bone; wa tlhoka tlhokomelo ya matlole a morafe mo ebileng balaodi ba dikgaolo ba dirilwe bo-ramatlotlo mo difalaneng tsa merafe.

A tshwara Lekgotla la Kgakololo a le gasagasa ka ntlha ya go tlhoka molemo ga lone gonne baemedi ba bantsho ba ne ba se na thata le kgololesego ya go bua maikutlo a bone le go reediwa ka gope. A re ka nako e dikgosi tsa Kopanong di neng di okeletswa maemo ke puso, tsa Tshireletso di ne di fokoletswa bogosi, mme a tshwaya phoso mo mmusong ka go tlhoka go rutela bana ba dikgosi tiro e kgolo e ba tla e dirang ba busa batho.

Yare a tla go ama khumo le khumanego gape a gopotsa merafe dingwaga tsa leuba sebaka sele fa lefatshe le batlile le humanegisiwa ke go tlhoka theko ga dikgomo, di itseelwa fela fela ke bagwebi ba ba tshelang mo gare ga merafe, pholo e e mafura e e tsamayang e panka manyenyana a lela rwaarwaa

e fapaanngwa le ponto e le nngwe fela. Go ne go ntse jalo ka Kopano e ne e tswetswe dikgoro tsa yone gore diphuthe-lana e nang natso e di kgaogane le bana ba yone. A ba gopo-tsa ka diketekete tsa dikgomo tse erileng bolwetsi jwa tlhako le molomo bo tlhakaladitse tsa bolawa ka go hulwa ka tlho-bolo boemong jwa gore di alafiwe; barui ba dikgomo ba tsho-lola dikeledi!

A ntsha dikai tse di supang gore badiri ba bantsi ba Bo-tswana le mafatshe a mangwe a Tshireletso ba ganelela kwa Kopanong mme ga go solofetse fa ba tla tlhola ba rata go aga kwa magaeng a bone ka ntlha ya go tshaba lehuma. A nyatsa go sa buseng ka melao e e kwadilweng ga dikgosi le go sa reediweng ga tsone mo dikopong tse di tlhamale-tseng.

Morero wa lekwalo le le nayang botshelo jwa motho ga se go tlhagisa maikutlo a mokwadi wa lone mme ke go balo-lola ditiro tsa yo go kwalwang ka ene le go ntsha maikutlo a ba bangwe kaga one. Le fa go ntse jalo, go tla dumalanwa ke babadi botlhe gore tsebe e, mo lekwalong la botshelo jwa ga kgosi Isang, yo a neng a tumile mo go kanakana ka ntata ya leina la gagwe, e ruta boteng jwa selo se go tweng botho jwa motho. Kana re itse motho le botho jwa gagwe fa re tlha-loganya dikakanyo, dipuo tsa gagwe le dikgopolo tsa gagwe. Motho ga a dirwa fela kwa ntle ga mabaka gore e nne ene yo o latelang ka bogolo mewa e go tweng baengele. Mono lefa-tshing o pegilwe kwa godimo ga dibopiwa ka ntlha ya tlhalo-ganyo le kitso ya gagwe. Motho o na le nonofo e e thata ya go itse go ithuta mme ga go na phologolo epe e e ka ithutang jaaka ene. Le yone tshwene e e batlileng e bopega jaaka ene e tlhaelela sebakeng. Motho o a gopola gonne ke phologolo e e tshelang mo bontsing, e e ilang go kalaotega mme fa ba babedi kgotsa ba bararo ba phuthegetseng teng, ba neyelana megopolo.

Kgomo e nkgwe e e makuka erile jale fa ntse e garola mo dikhuting tsa melapo e e dikologileng Mochudi ya nna ya tlhakana le metlhape e mentsi. Ke ka moo eketeng go ka se ka ga gakgamalelwa diphetogo tse di diragetseng mo go yone. Bangwe ba dumela gore kgosi Isang Pilane o ile a tsaya dikga-to tse a di tsereng mo mafokong a gore a tle a emelelane le senatla se segolo sa kgosi ya Bangwato. Kana fa a ne a ka mo palela ka maikutlo o ne a tla bo a digile more o le mogolo bobo. Ba bangwe ba re ke gonne a ne a tla se ke a latlhegelwe

ke sepe fa go tlhakanwa, gonne sengwe sa tse di sireleditsweng bogolo ke bogosi jwa Setswana.

Ke ga mmadi go ikakanyetsa se e leng sone se dirileng diphetogo tse di kanakana mo botshelong jwa ga Isang bogolo jang ka nako ya fa a setse a feditse tiro ya gagwe e kgolo mo lefatshing. Le fa motho e le sebopiwa se se gakgamatsang mo di phologolong tsotlhe, go a itsege fa a dirisiwa sengwe le sengwe se a se dirang ke mabaka a a rileng. Le baitsegobua ba maloba ba ne ba tle ba re: "Letlametlu ga le ke le lela fela, le a bo le utlwile a magolo" mme fa gongwe ba tlhalose selo se ka go re: "Moseka phofo ya gagwe ga ile go swa lentsewe." Go ne go na le dikakanyo tse dikgolo tse di neng di pitikologa mo tlhaloganyong ya gagwe jaaka ditshilo tsa matlapa a a kgoromeleditsweng kwa tlase ga thaba e kgolo; o ne a kgaratlhisiwa ke dipotso tse di thata tse di tlhokileng moarabi, tsa fa a ipotsa molato o a o diretseng lefatshe, la ga gabo. Se Isang a se dirileng mo malatsing ao a bofelo, o se dirisitswe ke pelo-botlhoko fa a gopola molemo o a neng a o diretse babolai ba gagwe.

Go na le methale ya polao e le mentsi mme polao ya mowa ke yone e e phatlolang pelo gonne e ja motho e bo e mo fetse a ntse a tsamaya ka e eja ka kwa teng jaaka kankere, mme e re tshenyo ya yone e tla go intshetsa kwa ntle e bo e setse e onaditse ka kwa teng jaanong e gogela sekgopha mo mmung.

Ditso tsa merafe di supa gore ke lone leso la bagogi leo. Dinatla boJulius Kaisara ba Maroma, boSokeratise ba Magerika ba sule jalo, ba phatlolwa dipelo ke go itatolwa ke bao ba ba ba otlileng ba ba tlodisa melatswana e tletse. Kgommo e nkgwe e e makuka e ne e le mongwe wa palo ya banna ba, e le mogale wa bagale, e le seganka sa diganka, e le Mokaloba ka nonofo mme botlhaleng a lekana le Solomone!

IX

Tshiamo ke eng? Kgotsa potso a e bewe ka tsela e sele go twe a go na le motho mo lefatshing yo go ka tweng ke ene sekai sa tshiamo, toka, go tlhoka selabe? Bagopodi ba bagolo ba lefatshe la Magerika ba kile ba tsaya kgang ka sebaka sa dingwaga tse dintsi ba ba tla go itse gore tota tshiamo ke selo se se ntseng jang? Kwa bofelong, morago ga diketekete tsa tlhatlhobo ya tshiamo, go dumalanwa gore, motho yo o siameng mo a se nang le fa e le selabe sa molato wa nnete kampo wa pateletso ga ise a bo a tsalwe. Fa re re motho o siame

gompieno, re raya gore melato ya gagwe ga se e e ka mo tsoetsang medumo. Kana tshiamo tota e raya go tlhoka le go utlwiwa ke sepe botlhoko, go tlhoka maikutlo le go bisa go akanya molato. Jaanong re ka fetsa ka go re tshiamo ke sengwe se se tshwanang le lesedi le motsamai o le lebelang kga-kalakgakala kwa thoteng mme e re jaaka a ntse a le atamela, le nne le boele kwa morago. Ke sengwe se se lekelwang mme se se thata tota go fitlhelwa ke motho wa nama.

Kgosi Isang Pilane e ne e le motho wa nama jaaka mongwe le mongwe, e le kgosi e e busang ka fa tlase ga Mmopi wa gagwe mme a bile a raelesega jaaka mang le mang. Fa re akanya gore mongwe le mongwe yo o ipitsang motho o na le pelo e e laolang botho jwa gagwe, mme re ka gakologelwa gore tiro e motho a e dirang ka gantsi e sokamisa pelo gore e golele mo motlhaleng wa tiro eo, re tla lemoga gore bogosi ga se tiro e e motlhofo bogolo jang mo mothong yo o tshwareletseng. Keletso ya gore sengwe le sengwe se tsamaye ka fa mokgweng le go tila go ntshiwa diphoso ke ba e leng matlho le ditsebe tsa yo o emetsweng di ka nna tsa fapogisa mang le mang.

Ka go twe batlhowa motho ba kana ka bamorati, le Isang le ene erile a sena go busa mo kgalediong ya Bakgatla le ba merafe e mengwe, bangwe ba simolola go mo tshwaya matshvao a a neng a sa akanyediwe mo go ene. Balepadilo ba re, monna yo o se nang kgomo, mosimane; fa e le ka botho go ka twe, motho yo batho botlhe ba ka reng o molemo, ga a ise a bo a tsalwe. Sebopiwa se go tweng motho se thata go tlhaloganngwa mme se beilwe godimo ga dibopiwa tsotlhe ka ntata ya tlhaloganyo ya sone e se sa e dirisetseng tshiamo fela, mme e fa gongwe se a dirisang go opisa batho ditlhogo. Botlhale jwa motho bo mo thusa go akanya, go gopola le go bua. Motho ke sepateletsi le mosupi wa boitimokanyo, batho dintsi ba okwa ke boladu mme e a re go bona seša segologolo sa bone ba se latlhe. Phokolo e nngwe e motho a ka farologanngwang ka yone mo diphologolong, ke go rata go kgaoganya bana ba mpa gonne go twe botlhale jwa phala bo mo phalaneng, fa gongwe ba sale morago le le reng, motho o jela monate golo a bo a jele gape botlhoko teng.

Fa e le mo merafing e e agileng kwa ntlentle, go na le se go tweng go yela yo mongwe seoposengwe ampo go mo gola-ganyetsa le go mo pega molato o bo o mo tshwanela. Go dirisiwa poifo go tsenya batho dikgopolo tse di kgakala le bone, mme fa e sale dintwa tsa marumo di khutlisiwa ke kgorogo

le dintwa kgatlhanong le basweu, bantsho ba simolotse mefuta e mengwe ya ntwā e e sa lemossegeng, mme e e dirang dipha-paang tse di senyololang botshelo.

Ka mafoko a ke batla go supa gore le fa Isang a ne a le kanakana, ba ne ba sa tlhokwe ba ba neng ba sa mo rate mme mongwe le mongwe a na le lebaka le a mo tlhoetseng lone. Fa a ne a ka bo a tshedile a sa kaiwe ka mokgwa ope wa go tlhoka go itumedisa batho botlhe, e ne e tla bo e se motho wa nama, gonne le Morwa Motho erile a le fa gare ga batho, ba ikana fa ba mmonye a leofa ka go ja le baleofi. Ga go na ope yo o ka itsang batho go akanya se ba ratang go se akanya kaga motho kgotsa go se bua ka leina la gagwe. Se segolo ke gore dipateletso tse di kgobelelwang mo godimo ga mosiammi ga se tsone di ka timang tshiamo ya gagwe. Isang e ne e le mosiami fa go buiwa ka tshiamo ya lefatshe; e ne e le modumedi yo o baakanyetsang itapoloso kwa basiami ba phutheganelang teng morago ga leso. Ditiro tsa gagwe di ne di supa se gonne o ne a rata mongwe ka ene jaaka a ithata, a direla le boesemang jaaka a ne a ka rata ba ka mo direla mme bogolo a rata Modimo wa gagwe ka pelo ya gagwe yotlhe.

Nnaha a ba bantsi ba e tleng e re ba le mo matobetobeng a puso le mo magasigasing a yone ba nnele go akanyetsa batlhaedi? A ba bantsi babusi ba ba kileng ba ruta dikhutsana le bana ba marena kwa ntle ga go leka go tlhopha masika a bone kgotsa a mahumagadi a bone? A ke tlwaelo gore kgosi e ipeye moruti wa morafe wa gagwe le go o tlhalosetsa melao le mekgwa ya seeng ka pelotelele jaaka Isang a ne a dira? A ga se thuto e kgolo go ruta batho gore ba ipelege, ba tshwaragane ka mabogo go tla ba fenya mebereko e e bokete? A ga se kgosi e e botlhale e e episang morafe metsi e leng jone botshelo jwa nama? Nka tlhomaganya dipotso jalo go ya go ileng. Totatota kgosi Isang Pilane o ne a le molemo gadiketeketse go feta melatonyana e e ka balwang ga twe o e dirile. Ga se bobbe go nna legala le leferetlho mo banyokologing le metlapa e e sa rateng go itirela sepe; ke tshiamo fa kgosi e otlhaya baleofi thata gore ba tshabe molato o o senyang bophepa jwa motse. Go ruta motho go itirela ka patelelo ke go mo rata go gaisa yo a mo lebeleletseng fela.

Fa re phenyekolola dikwalo tsa borebadile ba merafe ya ntlha ya batlhalefi jaaka Magerika le Maroma go tla go fitlha mo go yone ya Manyesimane le Maburu, re fitlhela moetapele wa nnete a bonwa eseng ka go lepeletsa diatla. BoPilato,

boSokeratise, boAristotlele, boJuliasa Kaisara ba sa ntse ba gopolwa ka ntlha ya ditiro tsa bone tse di neng di thusa diketekete eseng ka diphokolwana tsa bone. Dikgosi tse di sa lebalesegeng, boMoshoeshe, boKhama, boSetšhele boBathoeng ga ba ka ke ba lebalwa gonne ditiro tsa bone di a itsewe. Le mo merafi e mengwe ya bantsho jaaka ya Bapedi le Barolong le Mathosa, motho o gopolwa ka lesedi la gagwe le le phatsimileng mme botlhe ba bona ditiro tsa gagwe tse di galalelang. Isang Pilane ke wa setlhophah se. Leina la gagwe ga le tshwanetse ke go latlhega.

Erile kwa tshimologong ka ama gore motho o dira se a se dirang ka ntlha ya batho ba ba mo dikologileng kgotsa dilo tse a di bonang di diragala mo tikologong. Fa motho a dira selo se ba bangwe ba fitlhelang se sa siama ba lekanywe ke go senka lebaka le le mo dirisang selo seo. Kwa mafatshing a boAmerika le Ennyelane le teng mono Aferika wa Borwa makgotla a ditsheko pele ga a athola motho a tle a leke go tlhotlhomisa gore ke eng se se ka neng se mo dirisitse bosula kgotsa molato. Se se bontsha gore ga go na ope yo o ka eletsang go dira maswe. Fa motho a fapoga tsela ya tshiamo, go na le se se mo dirisang jalo.

Tshwanelo ya bajaboswa ba Batswana mo go Isang ke gore e re a gopolwa le ke bao a kileng a omanya borraabo a ba a ba hubiletsa matlho, go twe, montsamaisa bosigo ke mo rata bo sele. O re tlodisitse melatswana e tletse mo dilong di le dintsi, mme ka a ne a re ratela tshiamo o ne a dira tshwanelo tsa motsadi go ngwana jaaka ba maloba ba re motsadi yo o se keng a omanya ngwana wa gagwe, ga a mo rate. Isang e ne e se mothonyana, e ne e se motshwareledi jaaka lefoko leo le itsewe, e ne e le kgosi mo dikgosing, tau mo marapong a tiro, setatalala sa go itse go bua. Fa e le Kgatleng ya ga Kgafela e a tsaletsweng mo go yone, go tlhomamisega fa a e tlogetse a e ntshafaditse ka dikabelo tsa tlhaloganyo ya gagwe. Le Tshireletso ka bophara jwa one e humisitswe ke boboko jwa tlhogo ya ga Isang ka a ne a itse go dirisanya le magosi a mangwe kwa ntle ga mowa wa boikgogomoso le fa e le wa go ikgopolela ka esi.

Ga go gakgamatse gore e re motlhang o suleng, Isang wee, o phuthaganelwe ke ditšhaba tsa lefatshe! Ga re a gakgamadiwa ke go tetesela ga kgolokwe ya lefatshe mogang dinaledi tsa loapi di kgabaganyang magodimo, di bolela tsamao ya gago! Di ne di tshwanetse go supa fa o ne o se mo palong

ya boesemang, tsa bolelela Bokone, Borwa. Botlhabatsatsi le Bophirima mo tikologong yotlhe ya lefatshe, gore badimo ba tla biletsa kwa go bone mongwe yo e leng nong e kgolo.

Mo nakong e khutshwane ya dingwaga tse di masome a matlhano le bosupa tse a di tshedileng go tloga bonyaneng jwa gagwe, botshelo jwa ga kgosi Isang Lentswe Pilane bo ne bo ntse ka mokgwa o. Mme le fa a timilwe go tshela dingwaga tse motho a di abetsweng ebong masome a supileng a dingwaga, tema e a e lemileng e a bonala. A bangwe ba bana le bagolo ba ba tla balang lekwalonyana le ba leke go tshela matshelo a a ka humisang lefatshe go feta jaaka kgosi Isang a le humisitse. A tiro e a e simolotseng e tsweledisiwe pele ke bangwe ba barutegi ba rona mme a magosi a bantsho a kgetle lethare mo setlharing sa puso ya ga Isang, mahumagadi a tseye malebela mo go Mohumagadi Mme MmaDikolo. Bana ba rate go itlwaetsa tiro ya diatla, ba rate mmu mmelega batho, mme ba tlhokomele dilo tse di thusang batho go tshela botoka thata. Batsamaisi ba thuto ba tlhatlhobe tsamaiso ya gagwe ya go ruta ngwana ka puo e a e tlhaloganyang gore sengwe le sengwe se a se rutwang a se tshware gammannete. E tla re dingwaga di ntse di feta batho ba tshege fa ba akanya mathata a ba a kgonneng ka go tsaya dithuto ka maleme a seeng a bone a le teng. Go ithuta go go bonolo ke ga malebela le ketso. Thuto e e nang le mosola ke e e reng motho a sena go e amogela a nne le go ka e dirisa go nonofisa botshelo jwa gagwe. E tshwanetse go mo naya thata, ya mo tlhofaletsatsa bokete jwa go tlhaloganya mathata a lefatshe. Ke ka moo re reng motho tota o ithuta ka nosi ka go dira ka ditokololo tsa mmele le ka tlhaloganyo.

X

Batlhalefi ba basweu ba re, ditiro tsa motho tse di molemo di tle di fitlhwe le marapo a gagwe; borraetsho mogologolwane bone ba re, motho bomolemo jwa gagwe bo bolelwa a sule. Dikgabisa puo tse di ka thusa go nontsha lefoko le le reng tshiamo le molemo wa ga kgosi Isang Pilane di galalela gantsintsi go feta melatonyana e a ka kaiwang ka yone. Botshelo jotlhe jwa gagwe e ne e le jwa motho a na le maikaelelo. Tlamelo ya mekgwa ya Sekgatla e ne e mo rutile tlotlo mo bagolong botlhe mme bogolo go bisa go tlola lefoko la ga moswi rraagwe. A ithutile Beibile kwa sekweleng sa "Zonnebloem" mo a bileng a atswiwa ka dimpho tse di faro-

loganyeng di supa. Jaaka e ne e le kgosi, e le tlhogo ya morafe, go ne go tshwanela go mo utlwa a ranolela badumedi masaitseweng a Lekwalo la Tumelo ka thero; o ne a gana thero ya segologolo e e neng e boifisa ka go tshosa ka molete wa molelo wa ga Tiabolo yo o dinko di boboa! Ga go ka ke ga twe go iletsa dikereke tse dingwe go tlhoma megotswana ya tsone mo gare ga Bakgatla go thusitse Kereke ya Maburu go gapa morafe otlhe, gonne, bontsi bo ne ba tsaya tumelo jaaka eketeng ke mongwe wa mekgwa ya Sekgatla; ba bisa go e tsaya ka tlhokomelo. Gongwe fa dikereke tse dingwe di ne di letleletswe, basokologi ba ka bo ba lekile go somarela tumelo ya bone. Le fa go ntse jalo tumelo e fetotse mekgwa wa botshelo jwa Bakgatla thata thata ka ntlha ya boeteledi jwa gagwe, ya tsenelela ya ba ya itshupa mo ditirong tsa morafe jaaka mo manyalong, mo thupisong, mo lesong, mo kolobetsong le mo tiisong, mo thapelelong ya pula fa e palametse go yileng, mo meketeng ya molomo le dikgafela, le mo go itapoloseng ka letsatsi la Morena.

A supa fa kgosi e ka dirisanya le baruti mme ya kgona le go ganetsana le bone kwa ntle ga go ngalalelana, a phamola tsamaiso ya thuto mo diatleng tsa bone mme a fetisetsa molekgotleng la morafe le le tladitsweng ka ditokololo tsa mmuso le dikereke. Kgosi Isang o ne a na le lefoko le a tlwaetseng go bula molomo ka lone fa a ne a bileditse morafe go tla go tsaya dithuto dingwe mo go ene. Le mororo Bakgatla ba ne ba sa itse puo ya Seroma ebong Selatini, o ne a tle a se ba buele mme a tšhomolole ka Seburu le Senyesemane a re, “go monate ebile ke selo se se galaletsang gore motho a swele mo go lweleleng lefatshe la ga gabo.” Mafoko a e ne e le kgare e e garelang thuto e a e tlisang mo morafeng; fa gongwe o ne a ka bua kaga phetolo ya dikgomo gongwe kaga mekgwa wa letsomo gongwe kaga temo.

Isang Pilane o ne a rata kgaisanyo ya mowa o o molemo. Go bolelwa kaga go rata letsomo ga gagwe mo go ileng ga mo ruta go itse go dirisa tlhobolo go fetelela, mo a neng a ka phaila nonyana e ntse e fofa kwa godimo fa e le e e senyang ka go feletsa batho dikokwana. Tlhobolo o ne a sa rate epe fa e se ya ga rraagwe e a neng a a fiwa ke mmuso morago ga Ntwa ya Ntlha ya Jeremane. Ka yone o ne a se ka ke a ba a fosa, ka a ne a fosa ka sewelo. Basimane ka e le batho ba go lepa dilo le go raya batho mainanyana a a fapogileng, tlhobolo e ya ba kgatlha e, mme kwa morago ba e bitsa nnganane.

Mo dipakeng tsa mophato wa gagwe wa Matšhetšhele o dule go ya go tsoma, le fa a setse a tsere setilo sa bogosi, o ne a rata go tsena mo gare ga one, ka a ne a ratile kgaisano thata. Ka mokgwa wa Sekgatla ga go batlege gore kgosi e bolole le mophato wa yone fa o tswela go ya go lata le go tlhabantsha tau. Tumelo ke gore go nna teng ga kgosi go galefisa tau go fetisa selekanyo. Morena Isang o ne a sa dumele selo se mme a tle a nne a bolole le Matšhetšhele ka bomo, mophato o bo o patelesege go mo leleka kwa nageng. Erile go le motlha mongwe tau e sena go kgebetha dikgomo tsa kgosing kwa metlhabeng, ya re Matšhetšhele le Mafatshwana a e latile, Isang erile a boela kwa gae ka go busiwa ke mophato, a laela gore Mafatshwana a se ka a ba a gaisa Matšhetšhele ka go ba phamolela tau eo. Letsatsi le ne le dule, la palamela magodimo kwa godimo ka kgalalelo e e dirileng gore matlhare a dimela a bonale a talafetse. Dinonyane tsa mefutafuta di ne di tsositse modumo go gakgamalela sekgopha se se kalo sa banna se tlile go di tshwenya mo boitapolosong jwa tsone. Diphologotswana bommutle le diphotsana go ne go tsoga ka letsomane le legolo mme go iphitlhele go le mo sedikadikweng sa banna ba mophato. Bojang jwa phulo e go neng go tsongwa moloi yoo mo go yone bo ne bo godile, e le lone legae la phologolo sejabatho, bo tsekela ka ntlha ya phefwana e e neng e leka go isetsa kgosi ya diphologolo monko wa babolai. Ditlhare tsa magotlho tse di godileng thata thata di ne di itekatekantse le legodimo, loapi lo bonwa ka diphatlha tsa dikala tsa tsone.

Fa ba e wetseng godimo teng, tau ya dikgwa e sa ntse e ikhurutlanyeditse go tlola le go kotama mo tlhogong ya yo o madimabe, ya bo e le mephato e sa bolo go e agela sedikadikwe. Ga tlola monna wa Letšhetšhele a bidiwa Gopolang ene rraagwe mohumagadi wa ntlha wa Kgosi ya Bakgatla, Molefi Pilane, a e šogotlha ka lerumo mme erile bontsi bo latlhela matlho kwa mogolokwane wa yone o tswang teng, ba e fitlhela e lepeletse jaaka eketeng e kaleditswe ka kgole e e tshwerweng ke motho a le kwa marung. Go bokolela ga yone ga roromisa lefatshe mo batlhabani ba mophato ba neng ba eme teng, magatlapa a ba a batla a huna ditheledi. Tau eo ya nna ya mophato wa Matšhetšhele mme ba ithaya leina la bobedi ba re ba Majatau. Rre Gopolang e ne e le letona le legolo la ga Isang mo mophatong wa Matšhetšhele, e le ene molaodi wa one fa a se yo. Isang o ne a itse go bopaganya

batho mo ditirong tsa ditshwanelo tsa bone mme bogolo a kgona botlhe ka a ne a sa dirisi thomo fela mme a dira ka esi.

O ne a dirisa mekgwa le melao ya segologolo go ruta dituthuto tsa jaanong. Mo tirong ya go lemela kgosi tshimo ya lesotla ene o ne a ruta Bakgatla botlhe mme bogolo banna ba Matšhetšhele tiriso ya megoma e e dikara pedi, a bolela bomolemo jwa yone le ka fa e siametseng batho ba ba babotlana ka teng gonne e a itshwara. A gatelela gore ke megoma e e ratang masimo a a se nang disana kgotsa majwe. Selo se le gompieno ke sengwe sa matshwao a a farologanyang Bakgatla le merafe e e bapileng nabo. Masimo a bone a papametse, ga na ditlhare le fa e le disana mme mmu wa one o tlhakannngwa sentle ke megoma ya balemi. A etleetsa Matšhetšhele a a nonofileng mo leruong go reka megoma e, mme kwa morago ya nna bone banna ba mabele a mahubidu, a a diako di kimakima tse di lekanang le tlhogwana ya leseae. Mme fela jaaka Isang a ne a eleditse, bontsi jwa batho jwa tseela malebela mo mophatong wa Matšhetšhele. Fa mongwe a ne a rata go bona se se buiwang fa go twe go lema mmu, o ne a laelwa go rwalla ditlhako go ya kwa kgosi Isang o neng a lema teng, kwa Monametsana, Matamoreneng, le kwa Letabe kwa polasing e e neng e le kwa Teransefala gauifi le Bakgatla ba ba kwa Magong. Ka tlala ele ya go jesa batho dikatana ka ngwaga wa 1933 go fitlhela wa 1934, Isang o ne a na le mabele a mantsi a o neng a a rekisetsa Bakgatla le ba merafe e mengwe, mme a nna a ruta Bakgatla gore ditlamelo tsa pula di dirwa go sa le gale. A khutlisa mokgwa o o maswe wa go fisetsa ditlhare tsa masunyana le makabunyana a mangwe mo mmung wa masimo ka go tlhalosa fa molelo oo o fisa dijo tsa dijawalo.

Ka tebelapele ya gagwe a kgorola batho ba gagwe gore e re pula ya kgogolamoko e ruthugana ba thelele dipeo ka mmu, ba lese go leta gore kgosi e tla ntsha letsema. O ne a lemogile fa morafe o agile mo lesing la sekaka sa Kgalagadi kwa go se nang letlhale lepe le ka tlhomamisang go na le go palama ga pula ya koo. Lefoko la gagwe le ne le re, "monna wa mmannete ke monna yo o lemanang, mosadi ene ke yo o tlhokomelang mabele." Ga di dintsi dikgosi tse di ratelang batho ba mafatshe a bone khumo e e tshedisang ka tapologo. Tse dintsi di ba rapelelela lehuma go nne tsone ka nosi di tlhoka dinalana tsa go itshwarelela le mano a go akanyetsa kwa pele. Go setse go boletswe lerato la gagwe mo seruiweng se se bidi-

wang kgomo se a se bapetseng ka ditsela tse di mafaratlhatlha mme bogolo ka go fataka mmu gore o mo fe dijwalo tsa one. Go ka se ka ga gakgamatsa fa go buiwa ka khumo ya gagwe; ga twe e ne erile motlha mogwe yare rraagwe a itumedisitswe ke kelotlhoko ya gagwe mo dikgomong, a mo raya a re, "Isang, ngwanaka, ke go fa kgomo mme o tla e rua, mme mogoloo, Kgafela, ene o tla rua batho." Monna mogolo o ne a mo tshololela matshego mme a bile a mo gakolola fa kgosi e le mogolowe, Kgafela.

Go tshwarelela morwa mogolowe ga mo naya lebaka la go ruta batho go fetola dikgomo tsa bone le go tlisa tse di tla ba busetsang ka thekiso. A bontsha lekgotla dipoo tsa dikgomo tsa mašwi le nama e e monate e e boruma mme tse di palelang mopalo le leuba. A rekisetsa Bakgatla dipowana tse dintle ka go ananya ka dipholo tsa Sekgatla mme batho ba itigela mo go tsone ka bontsi. Bakgatla ba tuma ka leina la bahumi ba dikgomo tse di kima tse di dinaka di melemalema tse di batlileng di senyetsa dikgomo tsa merafe e mengwe theko. Molemo wa dikgomo tsa letso le le tlhabolotsweng ke gore pholo ya tsone e e nang le dingwaga tse tharo e feta ya Setswana e e hudisitsweng tse thataro, gongwe tse di supang. Go a lemosega gore fa e le jalo, motho wa dikgomo tsa lesika la nnete o ka nonofa go rekisa dipholo tse morago ga dingwaga tse tharo nako le nako, mme gape a tlhomamisa fa tlhwatlhwa ya gagwe e tla bo e le kwa godimo sentle.

Go ka gakgamatsa fa ditiro tse di kanakana tsa semorafe jaana di ne di se ka ke tsa totisa tlotlo ya motho. Moreri wa Kereke, Isang, o ne a ntsha mebala ya gagwe mogang Bakgatla ba phuthegetseng go ntshetsa Modimo ditebogo fa ba gopola go thubega ga bone kwa Teransefala le go tshabela kwa go Setšhele, kgosi ya Bakwena. Ngwaga le ngwaga mo tsatsing leo, mafoko a thero a ne a gasiwa ke ene Isang ka esi; a hubitse dipelo tsa bone ka go ba gakolola malatsi ale a a leng bokgakaleng jo bo sa itseweng, sebakeng sele fa ba ne ba thulathulega, ba maramara mo tseleng, ba sa itse kwa ba ka yang teng go intsha mo dipogisong tsa mmuso wa Maburu. E ne e le modumedi wa ditiro tsa tumelo mme e le leloko le le thata la phuthego ya D.R.C. le le ipitsang "Kopano". Ke teng kwa a neng a utlwala go gogotlega teng, monna wa Letshetshele, e Nkgwe e e Makuka, monna wa mophato wa Majatau.

XI

Ga go a ka ga feta sebaka se se telele bogosi jwa ga Kga-fela jwa fapaanyediwa diatla mme jwa tsewa ke monna kgosi e kgolo, Mmusi—fa gongwe 'ina le betlela mong ditsela—. Nako e ne e le ka yone ya dingwaga tse di fa morago ga tsa leuba le legolo mme ebile puso ya ga kgosi kgolo Mmusi ke yone e fileng Isang Pilane sebaka sa go bua jaaka a buile phatlalatsa mabapi le tlhakanyo ya mafatshe a Mohumagadi le Tshireletso. Kgomo e nkgwe e e makuka ya boela bojelong jwa yone e le ene gape mogakolodi yo mogolo wa kgosi e e busang. Mmogo ba tsamaya diphuthego tsa makgotla a puso jaaka Lekgotla la Kgakololo, ba neyelana dikgopolo le banna ba bangwe mabapi le tswelediso pele ya ditiro tsa semorafe. Ditsala tsa ga Isang le badiranae ka dingwaga tse dintsi ba ipelela go mmona a boetse mo maemong a gagwe a pele, e le mongwe wa batlhabeletsi gape mo dipuong. Ba bangwe ba senya nako ba nnetse go akanya gore o kane a gopola jang kaga dilo tse di mo diragaletseng. Ba ne ba se na ka fa ba ka utlwang maikutlo a gagwe ka teng gonne e ne e le motho yo o boteng, a sa rate gore a balwe jaaka lekwalo. A simolola a bua dilo tse di tshegisang ya ba ya ne ekete ba ba reng lo hutsafetse ba a mo akela.

Kopano ya gagwe le ditsala tsa gagwe e ne e le ya bofelo ka erile mo ngwageng wa 1940 fa Ntwa ya bobedi e tshwara-ganyeng teng, a tlhokisiwa ke bokoa jwa mmele go tsena Lekgotla la Phuthego ya Kgakololo. Ga utlwala mo matso-gong a batho fa Isang Pilane a gateletswe ke bolwetsi mo diphateng. A tlolaka go etela dingaka tse dikgolo tse di botlhale mme tsa kgona go diegisa go tla ga letsatsi leo le le botlhoko. Yare kgwedi ya ntlha ya ngwaga e le 22 ka 1941, botshelo jwa senatla sa ngwana wa Mokgatla yo mogolo, jwa khutla. Ga wa naledi e e phatsimo e neng e itsewe, ga pirigana pinagare ya boikanyo, sebui sa segagodi sa didimalela ruri. Leso kana o selo se se gakgamatsang jang! Wena o itseng go bopaganya, go kokoanya batho kwa o teng, le mororo e le phitlhong ya ga esemang! Kana o itse go sukunyetsa mo dipelong tsa batho le go tsenya selelo mo matlhong a e seng a ditshika tsa moswi! Ke wena, lesa, o roromisang lentswe la moreri, o tetedise lekwalo mo letsogong!

Kwa lesong la ga Isang Pilane go ne go lela ditšhaba tiko-logong yotlhe ya la ga ga gabo, go lela bagolo le babotlana ka go ole nong e kgolo. Erile mokgosi wa lesa la gagwe o sena

go fitlha kwa dikgatlhong tsotlhe tsa Tshireletso ga sala go utlwala balori ba re, "ke ne ke tla re diphera, e sale maloba ke lora ditoro tse di maswe, ke lora re phuthaganetse kwa mo- keteng o mogolo mme dijo di sa bonale", yo mongwe a re, "le nna ke ne ke tla gakgamala, e sale kgwedi eno e rogwa morubisi o nnela go lela mo setlhoweng sa ntlo ya rona bosigo", wa boraro a bolela ene fa a sale a itse fa mokitimetso wa sedumela le meperepetshego ya dinaledi tsa legodimo go sale go mo supegetsa fa go tla wa ngwana wa motho a le mogolo. Segou sa dintša tsa Kgatleng le mengaogo ya dikatse tsa teng ga itsewe e le botlhodi jwa lesa le. Dipuo tse di ne di sa supe botlhokakitso, di kaya botshelo jwa tulo. Le fa ebile le apar- etswe le kobo jaana, lesa ga le tlwaelwe ke ope mme batho ba leka ka metlha go bona selo se se le bileditseng mo lwapeng, mme bogolo mo lelwapeng la motlhokiwa.

A lelelwa ka methalethale a dilelo; bangwe ba kuruetsa ba retelelwa ke go itshwara; bangwe ba tlhakanya go bokolola le go di ntsha ka 'tlhaa, ba re e ne e ise e nne lebaka la gore a bilediwe kwa badimong mme o itlhaganedisitswe teng ke kutlobotlhoko. Ga lela mogolo le ngwana, bamorati le baikakabatsi ba ba rileng ga ba mo senke. Ka letsatsi leo, lerato lele le erileng a tshwere setilo ba bo ba mo rata ka lone, la boa lotlhe ka medinyana ya lone, la tla la tlhomama mo dipelong tsa Bakgatla; ba itse fa ba latlhegetswe ke motho, ba latlhegetswe ke 'bati la monyena.

Fa dikoranta di sena go bega tlhokafalo ya gagwe, dikgosi tse a neng a dirile natso ka dingwaga di le dintsi le dingaka tsa bantsho tse di neng di mo tlotlile thata, tsa kwala mafoko a matshediso le go bolela kaga ditiro tsa gagwe a sa tshedile. Ga nna jalo mogang Isang a itsametseng, go timile lebone le le leledi le tona.

Kwa phuthegong ya Lekgotla la Kgakololo Motlotlegi a bolela a mo latola ka khutsafalo, a re, "Fa e le kaga lesa la ga Morena Isang Pilane, Lekgotla leno le latlhegetswe ke nngwe ya ditokololo tsa lone e e neng e itsege, mme e tlotlegile thata thata. E ne e le motshwari ka mabedi mo ditirong tsa Ba- kgatla ba a ba busitseng ka dingwaga di se kae; a nna mongwe wa baetapele mo tlabololong ya thuto, kepo ya metsi, le tlhoafalelo ya temo mo Kgaolong ya Bakgatla. Ka dingwa- ga tse dintsi a ntshetsa bojotlhe jwa gagwe mo go gakololeng Lekgotla la Kgakololo malebana le Thuto. Ngogatlola jaana, fa Tautona a ne a etetse Gaborone, o ne a mo tlotla ka mpho

ya phephenene ya Lekwalo la Tlotla.” Lekgotla la ema ka tidimalo sebakanyana go supa tlotlo.

A tlhokafalela ruri mo diphuthegong tse di neng di natefisiwa ke dinywayo le mabolelo a thata a gagwe. Se se itumedisitseng ke gore dithulaganyo tse ene le ba bangwe ba neng ba di emetse ka dinao ga di a ka tsa fitlha le ene, mme di setse di simolotse go supa dikungo kampo maungo.

Nngwe ya dikeletso tsa gagwe fa lefatshe le sa ntse le le monate e ne e le gore Tshireletso e ithutele bana ba ba tla nnang barutabana ba ka moso, e agele basimane le basetsana matlo a bonno le borobalo gautshwane le dikwele, tse di tshwanang le boMoeding, boLafotele, boMathaeo, boNgxukhwebe, boKilinatone, boBotshabelo, boBethele le boMoroka, le tse dingwe. Ka fa keletsong eo go setse go na le dikwele tsa thuto e e kwa godimo kwa Khale, Moeng le Kanye mme motheo wa thuto e, ka fa baitse go bua ba bolelang ka teng, o beilwe pele kwa ga Mochudi le kwa ga Mmangwato ga mpa ga ipalela dithata fela. Selo se sengwe se a neng a rile se ko se lekwe e ne e le gore go nne le tshimo e tona ya merafe e go tla lekelediwang mo go yone dijwalo tsa mefutafuta mme go lekwe mo go yone mekgwa ya temo e e ka oketsang dijo tsa masimo. Kgopolo e ne e le gore kwa morago go tla agwa sekwele se sengolo sa thuto ya temo le tse dingwe tsa ditiro tsa mabogo.

O ne a sa lapisege go kopa gore mmuso wa Tshireletso o utlwane le wa Kopano go bulela baagi ba ga gabo dimmaraka tsa thekiso ya diruiwa le dijwalo le gore dithlwathlwa tsa pego ya dilo mo ditimeleng di fokodiwe di lekanngwe le boteng jwa kgetsana ya Motswana; go okediwe didiba tsa metsi mo metsing le fa ebile tiro eo e tla senya bokete jwa diponto.

Mabapi le bophelo jwa batho a tlhagisitse gore go nne le tlhatlhobo ya balwetsi le ba bangwe ba ba sa itekanelang mme ba agelwe matlo a kokelo le matlwana a melemo e e ka thusang pele ga ngaka e e tletseng e tla go bona molwetsi. Ditshupo tsa kgatelepele e Isang le bamopati ba e lwetseng di setse di bonala gongwe le gongwe le malwetsi a leroborobo ga a tlhole a tswadisa malwapa ka legora kgotsa letlhaku. Dinako tseo tse di botlhoko di fetile tse bolwetsi bo neng bo feela bantlo go bo go sale go rile ngololo! E ne e le dinako tsa mahutsana dikobo le diphate tsa dipudi e yare di pegilwe di lepeleditswe mo lekotswaneng di bo di bolela matlhomola pelo, di tlhalosa tse di diragaletseng ba lwapa leo. Go ne go

se na mokgwa wa kganelo ya bolwetsi jaaka o itsewe gompieno, mme kalafi e re e tla e fitlhele bolwetsi bo itlopetse thata thata.

Mo dipakeng tseno tsa kalafi ya seeng e e tsamaisiwang kwa le kwa, le mororo ba bangwe e sa ntse e ba tlhabela, motho o na le go ikgogela thusong ya kalafi fa go se na ka fa e ka mo tsamayelang ka teng. Dikereke ke tsone di simolotseng go ruta bantsho kaga kalafi ya Sekgowa ka moruti wa bogologolo e ne e le moruti ebile e le ngaka ya ditlhare tsa mmele. Puso kwa morago ya ema ka dinao go thusana le ba kereke. Sekai se se itumedisang thata thata ke sa merafe e e setseng e lemo-gile fa e le tshwanelo ya yone go thusana le mmuso le dikereke mo go lwantsheng bolwetsi mo bathong. Kgomo go tsoswa e e itsosang. A go na le sengwe mo lefatshing se se gaisang go tshwaraganela kgetsi e e bokete ya tlhokomelo ya bophelo jwa batho, kana ke eng se motho a se tlotlileng go feta tsoga ya mmele? Motlhang motse le motsana mongwe le mongwe o nang le sepatela sa one le baoki ba ba tlhaloganyang ka thuto e ba e amogetseng, malwetsi a tla fela mme go tla nna boitu-melo jo bo lebatsang leso. Bophelo jo bo phepa ke mpho ya botlhokwa e e tshwanetseng go tlhokomelwa thata thata. Ba maloba ba ne ba tle ba re, motho yo o tlhalefang ngaka le bolwetsi a bo tlhalefe.

XII

Jaaka metsi a bodiba jo bo se nang bolekanngo a tle a dire didikadikwe fa basimanyana ba tiketse mantswana mo go jone, go bonale dikgare tse di siasianang ka go katologa ga tsone, mme di felele kwa metsi a felelang teng, kwa di kga-nelwang teng ke mmu wa sediba, ga nna jalo le ka motlha wa leso la ga Isang. Ga nna jalo, batho ba neeletsana melaetsa ya pego ya go tlhokafala ga gagwe ka metse le metsana polelo ya ba ya tla ya emisiwa ke kwa lefatshe la Aferika Borwa le felelang teng, kwa mmu o kopanang teng le bophadiphadi jo go tweng ke lewatle la Intia, teng kwa ntlheng ya setlhake se re agileng mo sone. Ka re mafoko a leso la gagwe a neeletswana jaaka mokgosi o tle o neeletsanwe ke dithaba tse di godileng tse fa gare ga tsone e leng dikgagakgaga le mawa a a tshabe-gang. A tsamaya a ba a fitlha kwa ntlhaneng ya lebopo la Aferika kwa metsi a lewatle la Intia a fetang a rakana teng le a lewatle la Atlalantiki, mme a dira pono e e tlholang e gkgama-lelwa ke batsamai, ya go tlhadia ga one jaaka metsi a noka e e ratang go tlala, ya tlhatsetsa kwa ntle.

Erile mareetsane ao a feta ka Moeding mongwe wa bareti
ba ga Isang a tswa dilo ka 'tlhaa a reneketsa Mokgatla a se
gaufi a mmita Molatlhababo a riana:

Molatlhababo.

Molato o tlhaga le phefo ya Botsheka,
O latofatsa morwa Lentswe 'a Pilane,
Wa re kgomo e nkgwe e tlogetse marope,
Ya sia matlotla a borraayo moko;,
Marena a Batswana itlhaganeleng,
Le tl'o tsamaise morwa Pheto ka Pula,
E se tl'o re ka moso la šebašeba
Mogalo wa e nkgwe o sa tlhwe o utlwala.

X X X

Bakgatla, tlheng, re utlweng re a lela
Ga go a swelwa lona go swetswe Batswana,
Go swetswe botlhe ba ba 'tlalo lentsho;
Motho montsho o iphorole, o itsheole,
O bo o tlananole motati wa kgama,
O tle o itele boswagadi o itlhoboge.
Ga re itse lona 'kgosi tsa Batswana,
Gore tota e nkgwe e tla emelwa ke mang.

X X X

Kgabo o kile wa ragoga wa ya Mokwena,
Go namolela morwa Setšhele dilalome,
Modumo mongwe wa tsoga Baanaphuting,
Ba nnela kgosi mabatla bosigo
Ga tla go kitima wena Letšhetšhele
Wa tla wa latsa dithole tsa kokobela,
Ga go rone o ka lelelwa ke ditšhaba
O ne o se kgosi ya Bakgatla bosi!

X X X

Lona Bakgatla le ipitse le ikarabe,
Ke tshaba go re le itelele le itlhoboge;
Kgomo e nkgwe e le tlogetse borope,
E butse kgoro e e se nang bothibo,
Fela golo e go gatileng go a bonala.
Fa le e tsaya dikgato le ka di bona.
Nngwe e rotobetse mo go Phuthadikobo;
E le tlogetsetse teng sefikantswe.

Morwa Lentswe e ne e le Letšhetšhele
 Mophato wa ga Mmakgotso a Kgwefane;
 A tshotse tsa Basweu a di ekaeka,
 Ntswa sega-mmaagwe a sa se lebala.
 Bakgatla le kile la gola la tlotlomala,
 Ga tlala lona dikweleng tse dikgolo;
 Nnang tlheng le tshikhinyeng ba bagolo,
 Dikgato tsa e nkgwe di se ka tsa timela.

(B.C.T.)

Ba bangwe ba kwala e seng ka mokgwa wa direkto mme ba
 bolela bonatla le boitshwenyo jwa gagwe, ba mo mara ka
 mainaina a a nayang poko, a a tlosang mmokiwa mo mmung
 o re o gatagatang a leke go mo tsholeletsa kwa marung.
 Mongwe le mongwe a anega tema ya gagwe ka fa a e itseng
 ka teng mme tigelo ya mafoko e le gore go wole namane e tona
 ya motho ,ga wa ngwana wa mosimane wa,

Bakgatla ba ga Sedibelo molelo!
 Dithata tsa ga Molefe 'a Masilo,
 Tsa ga Molefe a disa ga kganelwe,
 Namane tsa thojana.....

Ba ne ba itse fa tlou e kgolo e siile maruputlako a a se ka
 keng a nyelediwa ke sepe.

XIII

Gareng ga batho ba le kana ba ba neng ba utlwisitswe
 botlhoko ke go tlhokafala ga ga Isang Pilane bogolo go ne go
 latlhegetswe bantlo ba gagwe, bone ba ba neng ba thusitse
 go mo dira se re mmonyeng a le sone. E ne erile a sena go
 fetsa bokau, a batlelwa mosadi ke bagolo ba gagwe jaaka e ne e
 le tlwaelo le tsamaiso ya dingwaga tseo, mme ditaola tsa tlho-
 pho tsa wela mo kgarebaneng ya ga rangwan'agwe, Ramono,
 ebong Pidio Mathodi Pilane. Le ene o ne a godiseditswe
 ka fa taolong le kgapong ya Setswana mme a kgatlhile bontsi
 ka maitseo a a tlhakanyeng le boikokobetso jo bo supang tsa-
 lego ya ngwana wa batho. Ka bokhutshwane maina a gagwe
 a busediwa kwa morago ke la tlotlo le a le rewang ka ntlha
 ya ngwana wa gagwe wa ntlha. Ba fiwa mosetsana yo ba
 mmiditseng ka leina le le supang kopano ya tlhabologo ya
 bophirima le ya Setswana sa dikgomo, ba re ke Dikolo. Le
 fa tlhaloso ya leina le e sa itsege sentle mo bathong, se se tlho-
 mamisegang ke gore ngwana yo wa ga Isang yo, o ne a feta
 ka dikolo di le dintsi mo nakwaneng e a neng a tshedile a ithuta

ka yone. Dikolo e ne e le motho yo o betlegileng, yo o pelo e bonolonolo, e le senatla mo dithutong tsa tlhaloganyo le mo go tsone tsa mabogo. O ne a se motshwana kgotsa moswaana mme o ne a le mmala wa moretlwa wa lekgabana; a le senanke mo tlhokomelong ya diaparo le mmele wa gagwe mme a le sekai mo baneng ba ba neng ba itse go tsaya malebela mo go bomogolo 'a bone. Modimo o ne o file Isang basetsana ba supa mme wa tloga wa biletsa ba bararo kwa go one. Ma-ina a bone ke a, Dikolo, Sepate, Motlapele, Mantlo, Maneke, Tshinangwe le Ntshadi. Ba ba tsamaileng ke Dikolo, Sepate le Motlapele.

Ka fa lekaleng la basimane, bakuketsi ba molelo wa leina la gagwe, a abelwa ba le bane ebong Ramono, Lentswe, Mokgatle le Mmagogale (mafatlha). Lentswe a gapelwa badimong. Fa mongwe a rata go itse kaga botshelo jwa ga Isang Pilane le dikakanyo tsa gagwe mabapi le tiro ya diatla e e tlisang botshelo, a a botse bana ba gagwe. Ba tla mmolelela gore o ne a fedisiwa pelo ke batho ba ba dirang ka go nyokologa le go itsapa, a betisiwa pelo ke motho yo Bakgatla ba mmitsang motlapa, ke go re, setshwakga se se tlhobogilweng, a ila ditshwakganyana tsa gompieno tse di dirang di etla di iteba diatlanyana kampo di itlhotlhora ditholenyana. Ka tsela e, Isang o ne a sa tsala bana a tsetse bagolo; bana ba gagwe ba butse matlho ba sale bannye ka ntlha ya go kgadimolwa le go godisediwa mo boitlwaetsong jwa tiro e e thata. Mo kgotleng ya ga gabo yoor-Kgamanyane, Isang o ne a teilwe leina la sephiri go twe ke Raletsuatsue ka ntlha ya lefere-tlho le a neng a tle a le tsenye batho mo tirong; ba bangwe ba ne ba re ke, "E nkgwe e e tlhabang."

A ba tsenya dikwele botlhe bana ba gagwe sebaka sa fa a ntse a isa ba Bakgatla ka bontsi dikweleng le kgatlhanong ya batsadi ba bone ba ba neng ba sa ntse ba apere kobo ya lefifi. Mmabana ba, e ne e le ene mogakolodi yo mogolo wa Kgosi Isang Pilane, e le ene a mo rwadisang merwalo ya mathata a a tsamayang le go busa, e le ene a mo thusang go sela dithapo tsa boammaarure mo dipolelong tsa bonkgatakererelele le tsa maferefere a a lalang a sebaseba mo mafing a re a loma kgosi tsebe. Ba ne ba tshwaraganye mo go phatlalatseng diruiwa tsa bone le batho, le go thusa batlhaedi ka go ba naya dipelesa le mogoma wa tsone, mme ba batla fela gore mothusiwa e re pula e phaila a tle go beela kgosi tema pele ga a ya go itemela ka fa a ka kgonang ka teng. Le yone peo ya botlhokwa Mma-

Dikolo o ne a e fa batho ba gagwe ka pelo e ntle le kwa ntle ga go batla tuelo epe. Selo se se gakgamatsang thata ke gore fa megoma e e adimilweng batlhaedi e ne e senyegela mo masimong a bone, kgosi Isang Pilane o ne a baakanya ka ditshenyegelo tsa gagwe. Go a lemosega gore ka mokgwa o, batho ba bantsi ba ne ba thusega mo tirong e kgolo ya temo. E ne e re dipane tsa bathusiwa di fapaakana mo tshimong ya kgosi e di e tlhophetsweng, tereketara ya gagwe e bo e tlhanamolola mmu wa tshimo ya gagwe e tona. Selwana se sa balemi sa tlhokomelwa thata Isang a sa tshedile le morago ga go tlhokafala ga gagwe. Le gompieno tereketara e e sa ntse e dirisiwa ke mohumagadi ka kelotlhoko e kgolo. Ke yone e bangwe ba tsereng malebela mo go yone go tloge ba ithekela tsa bone go tlhofofatsa go lema le go naya dipholo sebaka sa go fula di nona gore tlhwalhwa ya tsone kwa thekisong e tle e se ka ya senngwa ke sepe.

Batlhanka ba lelwapa la ga Mohumagadi MmaDikolo ba ne ba se na palo mme ene le monna wa gagwe ba bontsha bopelo ntle ka go apesa batlhanka le bana ba bone ka dipaka tsotlhe, ba ba tlhokomela jaaka bana ba mala a bone. Kwa kgotleng ya goora-Kgamanyane go ne go tshwarwa ka mabogo go se na ope yo o itsapelang tiro ka ba ga Isang ba ne ba ruta ba bangwe ka tsela e ba dirang ditiro tsa bone ka yone. Jaaka motsadi wa Mogerika wa bogologolo, Isang o ne a ruta bana ba gagwe tiro ka go ba latlhela mo go yone, ba disa diruiwa ba bile ba tshwara mogoma go lengwa. E, ke thuto e tswang kwa bagologolong ya go re phokojwe go ja yo o diretsenyana. O ba neile boswa jo bo ba direlang molemo le jaanong gonne ba sa ntse ba thusana le mmaabo go dira ditiro tsa botshelo ka tlhokomelo le bonatla.

Godimo ga dikakanyo tsotlhe go ka twe ntlo ya ga Isang e ne e le ntlo ya molao, e kitlantswe ke kitso ya gore dimpho tsotlhe di ntshiwa ke Mmopi yo o sa bonweng ka matlho a nama mme yo o iponatsang ka ditiro le dikgagamatso tsa gagwe. Go ka se ke ga re gakgamatsa fa re utlwa kaga mano le matla a gagwe mo pusong le tsamaisong ya dilo tsa tswelopele. Legae ke motheo o o nonofileng mme mang le mang yo o tswang kwa legaeng le le tletseng boitumelo, o itshupa ka go dirisanya ka molemo le batho ba bangwe. Legae le na le tshwaro e e tshwanang le kgabo ya molelo o o tukang mme o omosa batho ba ba gatsetseng mo serameng sa mariga. Ke ka moo Isang a neng a sa kate ka morago mo go reng batho

ba bope botho jwa bone ka go tsamaya mo meetlong le melaong ya segabone. A kgalemela medumo e e felang ka go senyolola maitseo a mantle mo bathong.

Botshelo jwa ga Isang le kgodiso ya bana ba gagwe ke sekai se se ka supegediwanang ditlogolwana ga twe, botshelo bo tshwanetse go tshelwa jaana. Tiro e ntle e motho a ka e siang mo lefatshing ke go le direla sengwe, go le ntlafatsa kgotsa go le tlogela le le botoka go feta pele. Mme bogolo se se molemo ke gore motho a kgone go agisanya le bangwe-ka-ene ka metlha yotlhe. Batho ba ba tshwaranang ka 'pelo tsa letlhoo le kilano ba tshwana le thotse e e jewang ke mogote ya letsatsi le mororo e nosediwa ka metsi a a tsedidi. Dipelo tsa bao ba ba ratanang ka lerato lotlhe la mowa, di lesa mmele gore o gole sentle mme botshelo jwa bone bo boleele mo lefatshing. Isang o ne a itsewe ka go bua phatlalatsa ga gagwe, a sa ka ke a tshwara motho ka pelo mme mpho e ya mo direla namane e tona ya leina gonne e ne e le rra wa botlhe, e le botshabelo le monamoleli, e le mokaloba yo o molemo.

Gongwe bangwe ba ka rata go itse ka fa bantlo ya ga Isang ba tsennngwang ka teng mo polelong ya botshelo jwa gagwe. Lebaka ke gore ga go na ope yo o itshelelang a le nosi. Motho ke phologolo e tswang tlhologong e tsamaya ka setlhophla. Motho ke motho ka batho ba bangwe mme botshelo jwa gagwe bo amana le matshelo a ba bangwe ba le bantsi. Yo o ratang bodutu, fa a se phologolo e e tlhaga-tlhaga, ke mongwe wa medimo ya diseto. Re lemogile gore le diphologolo tsa naga ga di rate go tlogelwa ke tse dingwe mo sekgweng. Fa kgomo kgotsa podi kgotsa phologolo efe fela e ka tshogane ka e kgaoganye le tse dingwe, go tle go bonwe ka go kgarakgatshega le go etsaetsega ga yone gore e tloka kagiso mo moweng. Ke nngwe ya dimpho tsa tlhologo gore dibopiwa tse dikgolo di itumediswe ke go nna mmogo di le lekoko. Ke gone ka moo motho, yo e leng ene mogolo wa tsone tsotlhe ka a le gautshwane le sebopego sa baengele, e a reng a itlhophela go nna a le esi jaaka tshwene sehutsana, go belaelwe gore motlha mongwe o tlhoka itapoloso ka ntlha ya ditiragalo dingwe tse a di fitlhileng mo matlhong a batho.

Botshelo jwa ga kgosi Isang Pilane e ne e se jwa motho yo o itshelelang ka esi kgotsa yo o tsheleng go kokotleletsa mo kgetsaneng ya gagwe, go tla a jesa bantlo ya gagwe fela. O tofadiitse ke mowa wa setho wa go akanyetsa batho ba bangwe le go itse fa go se ope yo o ka tshelang monate ka

go ikgopolela ka esi. Botshelo jwa gagwe bo amana le matshelo a batho ba mefutafuta le maemo a a farologanyeng. Mme ka ditiro tsa ga we, o bontshitse bontsi gore thuto ga se go bala dikwalo fela ampo go kgona go itlhatswa motako wa letso la rona le go ikapesa motako wa letso la basweu ka go lebelatla meetlo le melao ya bagologolo ba rona kwa tlase. Thuto ke tsamma e e tshwanetseng go nonotsha dimpho tse mang le mang a fitlhang mo lefatshing ka tsone go tswa badimong. Thuto e e siameng ke e e thusang morutegi go tshela botoka thata le go kgona go dira dilo tse yo o sa rutegang a se ka keng a di leka. Ya nnete ke e e katolosang boatlhamo jwa pono ya mowa.

XIV

Bo ne bo ntse jalo he, botshelo jwa ga Kgosi Isang Pilane a Lentswe a Kgafela. E ka be e le go ipateletsa fa mokwadi a ka re o boletse gotlhe mo go amanang le botshelo jwa gagwe; se a se dirileng ke go tsosa dipelo tsa bao ba godileng le Isang, ba tshameka nae ba ba ba tsena bonneng le ditirong tsa semorafe mmogo, gore ba tlogelele ditlogolwana tsa bone dikwalo tse di bolelang kaga bonatla le tebalapele ya gagwe. Jaaka leina la lekwalo le tlhalosa, Isang e ne e se mothonyana, e ne e se motho yo o adingwang bogosi bo bo bo tloge bo ngaporoilwe mo go ene ka go ilelwa go tlotlwa le go ilelwa go bidiwa kgosi. Tumelo ya mokwadi ke gore go tswa tlholegong ya merafe ya bantsho, bogosi ga se kobo e e aparwang bogolo fa go le tsididi mme e e apolwang fa letsatsi le thuthafetse. Bogosi ke sengwe se motho a tswang le sone badimong mme se a tshwanetseng go tshela le sone go fitlhela a feditse seo a neng a se romilwe go tla go ntlafatsa lefatshe ka sone.

Merafe e e sa ntseng e tshela jaaka ya Basotho ba ga Mosweswe, ya Basotho ba Bokone ba Teransefala ebong Bapedi, ya Mathosa le Mazula le one Mašona le merafe yotlhe e anameng le Aferika wa Borwa ga e itse kadimo ya tlotlo ya leina la "kgosi", ke gore, motho ga ka ke a bidiwa "kgosi" a ba a tloga a bidiwa "esemang". Le fa go bile go ka putlwa, ga sukunngwa difalana tsa puo ya Setswana ga go nke go fitlhela lefoko la Setswana le le dirisiwang go tlotla rangwana a kgosi yo o kileng a e tshwarela puso. Tota bogologolo lefoko la "kgosi" le ne le dirisiwa go tlotla motho ka maemo a tsalo ya gagwe. Le ne le sa tota le lebisitswe mmusi wa morafe. Ke ka moo re reng Isang Pilane le batshwareledi ba bangwe ba puso mo mafatshing a Tshireletso ke dikgosi ebile go sa belae-

lesege sepe. Yo ba mo tshwareletseng ene ke Kgosi e Kgolo. Bana ba madi a bogosi ga se boesemang ke dikgosi le fa ba bile ba iteilwe ke lehuma la bosiela, ba le ditakanyana ka ntlha ya tshotlo ya lefatshe, ba le basetlhanyana ka ntata ya dipelo tse di tlhokang boitapoloso fa ba gopola dipolelo tse ba di utlwang kaga bogosi le dikhumo tsa borraabo ba ba sa tlhohleng ba tshela. Ke bana ba bogosi mme ka lebaka leo le bone e ntse ke tsone dikgosi rure.

Tlhotlhomiso ya matshwenyego a a tleng a tsogele motshwareledi wa kgosi kwa morago, e supile gore tloso ya tlotlo ya "kgosi" mo motshwareleding ke sengwe sa dira tse di tleng di gotse molelo wa kilano mo dipelung tsa batho. A tota leina fela la go bitsa motho "kgosi" le ka sokololela dipelo tsa batho kwa go ene, la di lebatsa kgosi ya mmannete e e busang? Tlontlololo e e kanakana ya go ngaporolola leina la bogosi mo mmusing ke yone e e tsetseng mathata a a fifaditseng ditso dingwe tsa dikgaolo tsa lefatshe tse di buswang ka puso ya Setswana.

Botshelo jwa ga Kgosi Isang Pilane bo ka ithutwa bonolo ka go kgaoganngwa ka ditshetla tse di latelang:- Tlhago ya gagwe; Thuto ya gagwe; Tiso le Puso ya gagwe; Diphetolo tsa ga Isang; Tlhabololo ya ga Isang; Isang le Melao ya ga Lentswe; Isang a lesa Puso; Isang le Kopano; Isang mo dikgannye tsa merafe; Tshiamo ya ga Isang; Isang a bileliwa badi-mong; Sello sa leso la gagwe; Tshiamo le Isang.

Mo thulaganyong ya lekwalo le mokwadi o thusitswe ke ditsala ka dikwalo le kitso ya tsone kaga botshelo jwa Mokgatla mme ke tshwanelo gore maina a bathusi bao a itsewe. Fa e le maikutlo a a tlhagang mo lekwalong le one ke a mokwadi a le nosi. Ke leboga thuso ya ga rre Porofesa Z. K. Matthews, M.A., LL.B. le Motlotlegi E. P. Lekhela, B.A., B.Ed. le Motlotlegi Mokgatla R.L. Molefe, Motlhatlhoi wa Dikolo Tshireletsong yo o goletseng ka fa tlase ga Kgosi Isang. Rre, ebong motsadi wa me, Motlotlegi M.K. Seboni o thusitse ka dintlha tse di tlhokegang mabapi le botshelo jwa kgosi yo e neng e le monkane wa gagwe, ba godile mmogo.

Nna ke tlile ka itse Kgosi Isang Pilane sebaka sa ke le modiri ka fa tlase ga morafe wa Bakwena, ke le seatla sa Kgosi E Kgolo, ke le ramatlotlo ebile ke le mophutha makgetho, nnyaa, ke le dilo tsotlhe tse gompieno di tsamaisang puso ya Setswana. Ka tsena gongwe le gongwe kwa morwa motho a neng a tsena teng mme ka tsela eo, ka leka go ela botshelo

jwa senatla se tlhoko se fa re kopanye re ntse dikhuduthama-
ga kwa metsing le metsaneng gongwe kwa Mafikeng. Ka
pelo le jaanong ke sa ntse ke bona sebopego sa gagwe fa a
kgobokanetswe ke ditšhaba tshiamo ya gagwe e dilakilwe ke
bosula jo a neng a supywa ka jone. Lentswe la gagwe ke a
le utlwa a bala ditshetla dingwe mo melaong ya Maroma le
Maburu mme bontsitsi bo gakgamaletse tlhalefo ya gagwe.
Kgosi Isang Pilane, e nkgwe e e makuka, o wetswe ke katlholo
gonne bagologolo ba rile: "Kgosi ya re tlhotsa, malata ra
gogoba."

—BOKHUTLO—
